МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра прикладної лінгвістики

«Допущена до захисту»
Завідувач кафедри
_____ Ніна Філіппова
«25» червня 2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти на тему:

«СТВОРЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ПОСІБНИКА ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ: “ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПРОСВІТНИЦЬКИХ ІДЕЙ В КОНЦЕПТОСФЕРІ РОМАНУ Д. ДЕФО ‘РОБІНЗОН КРУЗО’”»

Виконала: студентка групи 4721
Спеціальності 035 Філологія,
спеціалізації 035.10 «Прикладна лінгвістика»
_ _ Логвінова А. М.
Підпис ІПБ
Керівник роботи:
_____ к. філол. н., доц. Данильчук О. М.
Підпис ІПБ

Миколаїв – 2025 р.

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КОРАБЛЕБУДУВАННЯ ІМЕНІ АДМІРАЛА МАКАРОВА
Філологічний факультет

Кафедра прикладної лінгвістики
Спеціальність 035 «Філологія» **спеціалізація** 035.10 «Прикладна лінгвістика»
Галузі знань 03 Гуманітарні науки
Освітня програма ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА
Першого (**бакалаврського**) рівня вищої освіти

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Гарант освітньої програми
О. В. Гогоренко _____
(підпис)
«25» червня 2025 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Студентці Логвіновій Анастасії Миколаївні
(Прізвище, ім'я, по батькові)

1. **Тема роботи**: Створення електронного посібника для самостійної роботи студентів: «Лексичні засоби вираження просвітницьких ідей в концептосфері роману Д. Дефо "Робінзон Крузо"» / Creation of an electronic manual for students' self-study: "Lexical means of expressing Enlightenment ideas in the conceptosphere of D. Defoe's novel 'Robinson Crusoe'"

Керівник роботи к.філ.н, доц. Данильчук О.М.

Затверджені наказом ректора № 242-УЧ від «28» лютого 2025 р.

2. **Термін подання роботи:** 17.06.2025 р.

3. **Вихідні дані по роботі:** створення електронного посібника для самостійної роботи студентів на вказану вище тему.

Перелік питань, що підлягають розробці (найменування розділів) 1. Концепт як основна одиниця дослідження в когнітивно-дискурсивній парадигмі мови. 2. Лексичні засоби вираження концептосфери творчості Д. Дефо . 3. Створення електронної версії навчального посібника на вказану вище тему.

4. Перелік презентаційних матеріалів Презентаційний файл PowerPoint для виступу на захисті дипломної роботи.

5**. Консультанти розділів роботи**

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

6. **Дата видачі завдання** 12.09.2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

Номер	Назва етапів роботи	Терміни виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір і теми випускної кваліфікаційної роботи, укладання бібліографії за обраною темою; опрацювання наукової і навчальної літератури за обраною темою	до 30.09.2024 р.	виконано
2.	Укладання плану-проспекту роботи.	до 15.10.2024 р.	виконано
3.	Збирання, аналіз, систематизація фактичного матеріалу до досліджуваної теми	до 31.10.2024 р.	виконано
4.	Написання тексту «Вступу»	до 11.11.2024 р.	виконано
5.	Написання тексту 1 розділу	до 30.11.2024 р.	виконано
6.	Написання тексту 2 розділу	до 28.02.2025 р.	виконано
7.	Написання тексту 3 розділу і загальних «Висновків»	до 29.03.2025 р.	виконано
8.	Подання чернетки повного тексту роботи керівникові. Доопрацювання тексту роботу згідно з зауваженнями керівника	до 20.04.2025 р.	виконано
9.	Попередній захист випускної кваліфікаційної роботи	29.05.2025 р.	виконано
10.	Доопрацювання повного тексту, подання оформленої за чинними вимогами випускної кваліфікаційної роботи на кафедру прикладної лінгвістики	10.06.2025 р.	виконано
11.	Отримання відгуку керівника	14.06.2025 р.	виконано
12.	Отримання рецензії	17.06.2025 р.	виконано
13.	Подання повного пакету документів, що супроводжують дипломну роботу	17.06.2025 р.	виконано
14.	Отримання допуску випускної кваліфікаційної роботи до захисту	18.06.2025 р.	виконано

Студент _____ Логвінова А.М.
(підпис) (ПІБ)

Керівник роботи _____ к.ф.н., доц. Данильчук О.М.
(підпис) (ПІБ)

АНОТАЦІЯ

Логвінова А. М. Створення електронного посібника для самостійної роботи студентів: «Лексичні засоби вираження просвітницьких ідей в концептосфері роману Д. Дефо ‘Робінзон Крузо’», Миколаїв, 2025. 104 с.

У кваліфікаційній роботі розглядається процес створення електронного посібника для студентів, розрахованого на самостійне вивчення лексичних особливостей вираження просвітницької концептосфери роману Даніеля Дефо «Робінзон Крузо». Мета роботи – розробка тематичного веб-сайту для студентів мовознавчих, культурологічних та літературознавчих спеціальностей.

Дипломну роботу складають три основні розділи.

У першому розділі розглянуто існуючі підходи у визначенні понять «концепту», «концептосфери» та «художнього концепту».

Другий розділ досліджує вплив творчості Даніеля Дефо на розвиток світової літератури, процес становлення реалістичного роману та популяризацію «робінзонади» як піджанру. У рамках просвітницької епохи було визначено, які ідеї відобразились у конфептосфері творчості Д. Дефо. Окрему увагу приділено детальному аналізу лексичних засобів вираження концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)* як реалізації просвітницької концептосфери художнього світу автора.

У третьому розділі описано сам процес розробки електронного посібника, з урахуванням функціональних можливостей обраної платформи.

Результат роботи – тематичний веб-сайт, який містить у собі теоретичний, аналітичний та тестовий блоки, а також супровідні медіа-матеріали до кожного з блоків. Електронний посібник відповідає актуальним запитам сучасного освітнього середовища. Він може бути

використаний у якості допоміжного сервісу під час лінгвістичних, культурологічних і літературознавчих дисциплін.

Ключові слова: концепт, художній концепт, концептосфера, електронний посібник, *HUMAN (ЛЮДИНА)*, просвітництво, лексичні засоби, Д. Дефо.

Lohvinova A. M. Creation of an electronic manual for independent work of students: "Lexical means of expressing enlightment ideas in the conceptual sphere of D. Defoe's novel Robinson Crusoe", Mykolaiv, 2025. 104 p.

The qualification work examines the process of creating an electronic manual for students, designed for independent study of lexical features of the expression of the enlightenment conceptual sphere of Daniel Defoe's novel Robinson Crusoe. The aim of the work is to develop a thematic website for students of linguistic, culturology and comparative literature studies.

The thesis consists of three main chapters.

The first chapter reviews the existing approaches to the definition of the concepts of 'concept', 'conceptosphere' and 'artistic concept'.

The second section examines the influence of Daniel Defoe's work on the development of world literature, the process of formation of the realistic novel and the popularisation of the 'robinsonian' subgenre. Within the framework of the Enlightenment, the author identifies the ideas reflected in the confectosphere of Defoe's work. Particular attention is paid to the detailed analysis of lexical means of expressing the concept *HUMAN* as a realisation of the enlightenment conceptosphere of the author's artistic world.

The third section describes the process of developing the electronic textbook, taking into account the functionality of the chosen platform.

The result of the work is a thematic website that includes theoretical, analytical and test blocks, as well as accompanying media materials for each of

the blocks. The electronic manual meets the current needs of the modern educational environment. It can be used as an auxiliary service during linguistic, culturological and comparative literature studies.

Key words: concept, artistic concept, conceptosphere, electronic manual, *HUMAN*, enlightenment, lexical means, D. Defoe.

ЗМІСТ

ВСТУП……... 9

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТ ЯК ОСНОВНА ОДИНИЦЯ ДОСЛІДЖЕННЯ В КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНІЙ ПАРАДИГМІ МОВИ.……... 13

1.1. Поняття «концепту» і «концептосфери»…….. 13

1.2. Художній концепт та його роль в літературному дискурсі.…….. 28

Висновки до першого розділу…… 34

РОЗДІЛ 2. ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ ТВОРЧОСТІ Д. ДЕФО……. 37

2.1. Роль Д. Дефо у світовій літературі……. 37

2.1.1. Просвітницький та класичний реалізм: порівняння підходів до відображення дійсності та ролі людини в суспільстві.…….. 37

2.1.2. Вплив творчості Д. Дефо на формування реалістичного роману XVIII століття…… 50

2.2. Сюжетно-композиційні особливості роману «Робінзон Крузо»…….. 59

2.3. Особливості мовної реалізації концепту HUMAN (ЛЮДИНА) у творі «Робінзон Крузо»: лексичні засоби вираження…… 63

Висновки до другого розділу…… 79

РОЗДІЛ 3. СТВОРЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ВЕРСІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА НА ВКАЗАНУ ВИЩЕ ТЕМУ…….. 81

3.1. Роль електронних навчальних посібників в освітньому процесі…… 81
3.2. Створення сайту для самостійного навчання студентів на платформі Google Sites……... 85
Висновки до третього розділу……... 90
ВИСНОВКИ…….. 91
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ…….. 93
ДОДАТОК…….. 100

ВСТУП

Актуальність теми. В останні роки стрімко зросла тенденція до дистанційного навчання. Тепер можна навчатися з будь-якої точки світу, використовуючи для цього найрізноманітніші онлайн-ресурси. Поштовхом до розвитку електронних навчальних технологій та їх популяризації стала, насамперед, глобальна пандемія коронавірусу 2020-2023 років. Вона змусила практично весь світ перейти на домашній режим роботи і навчання. Освітні заклади були вимушені у найкоротші терміни адаптуватися та знайти альтернативи для продовження навчання. Так набрали популярності різноманітні освітні сервіси, як, наприклад, Google Classroom або Moodle. Поступово онлайн навчання стало поряд на рівні із стаціонарним, у чомусь навіть переважаючи більш традиційну форму.

Події 2022 року для України виявилися практично вирішальними, змусивши країну опиратися на дистанційну форму здобуття освіти як основну, особливо в областях, які знаходяться у постійній небезпеці через країну-агресора. Тож, закономірно постає питання, як в сучасних реаліях максимізувати ефективність онлайн-навчання. Для цього існує безліч електронних бібліотек, інтерактивних сайтів, застосунків та навіть неформальних засобів (наприклад, відео-ігор чи симуляторів).

Основою навчання будь-якій дисципліні є посібники, які містять усю необхідну структуровану інформацію. Проте, на нашу думку, на сьогоднішній день формат класичного посібника дещо застарілий і лише сповільнює процес навчання студента. Тому, в контексті сучасного інформаційно-технологічного розвитку перевага надається електронним посібникам для самостійної роботи студентів. На наш погляд, такі посібники значно інтерактивніші за традиційні, сприяють більш швидкому

та ефективному засвоєнню інформації і, до того ж, можуть бути цікавішими для вивчення.

Актуальність теми дослідження також зумовлена і зростанням уваги до когнітивно-дискурсивного аналізу літературних творів, зокрема у контексті вивчення їх концептів, які формують особливу авторську концептосферу. У сторіччя одночасного розквіту й кризи просвітницьких ідей роман Данієля Дефо «Робінзон Крузо» є релевантним джерелом для аналізу лексичних засобів їх вираження на прикладі мовної реалізації концепту *HUMAN (ЛЮДИНА).* Твір також сприяє розвитку лінгвокультурною рефлексії, оскільки дозволяє простежити, як художній концепт поєднує загальні уявлення просвітницької епохи з індивідуальним авторським осмисленням.

Створення електронного посібника на базі нашого дослідження відповідає сучасним потребам освітнього процесу, сприяючи розвитку автономної пізнавальної діяльності студентів, критичного мислення і підіймає інтерес до класичної літератури та лінгвокультурологічних процесів у сучасних реаліях.

Об'єктом роботи виступає твір Д. Дефо "*Robinson Crusoe*" («Робінзон Крузо»), який став візитівкою автора та закріпив певний стандарт для пригодницького жанру.

Предметом дослідження цієї роботи є особливості мовної реалізації концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)* у просвітницькій концептосфері зазначеного твору.

Метою дослідження є розробка електронного посібника для самостійної роботи студентів, який містить теоретичний матеріал, результати аналізу лексичних засобів вираження концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)* у романі Д. Дефо, а також тестові завдання для самоконтролю та закріплення отриманих знань.

Для реалізації мети дослідження потрібно вирішити такі **завдання**:

1) провести узагальнюючий аналіз лінгвокультурологічних праць, присвячених дослідженню концепту та концептосфери;

2) дослідити творчість Д. Дефо у контексті доби Просвітництва, виділивши сюжетно-композиційні особливості роману «Робінзон Крузо»;

3) провести дослідження концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)* у творі «Робінзон Крузо», викласти результати;

4) на основі здобутих матеріалів розробити електронний навчальний посібник для самостійної роботи студентів.

У роботі використано комплекс **методів,** що забезпечують міждисциплінарний підхід до аналізу матеріалу. Серед *лінгвістичних методів* ми обрали описовий, індукційний, порівняльний та метод контекстуального аналізу. *Літературознавчі методи* включають інтерпретаційний аналіз художнього тексту, культурно-історичний метод та структурно-семантичний аналіз. У якості *когнітивного методу* використовуються елементи концептуального аналізу.

Практичне значення цієї роботи полягає у створенні електронного навчального посібника для самостійної роботи студентів під час вивчення творчості Д. Дефо, особливостей вираження ідей доби Просвітництва у літературознавчому контексті, методів виявлення та аналізу лексичних засобів вираження на прикладі концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)* у лінгвістичному та лінгвокультурологічному контекстах, а також використання результатів дослідження як опорний матеріал для написання дослідницьких робіт студентів.

Наукову базу роботи складають наукові праці з лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, загальної лінгвістики, концептології та праці присвячені дослідженню просвітницьких ідей з позицій літератури, культури та філософії. Значну роль відіграли роботи О. О. Селіванової, А. М. Приходька, В. Л. Іващенка, Г. В. Гайдук, К. Ю. Голобородько, І. Фісак, Н. В. Плотнікової, Т. Є. Храбан, М. В. Маркової та Х. Януш,

С. М. Мойсеєнко, А. В. Сухової, Ж. Краснобаєвої-Чорної, Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка, І. А. Сидоренко, І. Кожушко, Н. О. Ємець, Л. Мацько, І. Лімборського, С. А. Комарова, В. А. Зарви, А. О. Наконечної, О. Ніколенко, О. Мар'єнко, А. Іванченко, М. Пагути, А. Петреченко та ін.

Апробацію роботи складає стаття «Розробка електронного посібника для самостійної роботи студентів: "Лексичні засоби вираження просвітницьких ідей в концептосфері роману Д. Дефо 'Робінзон Крузо'"», яка була підготовлена на базі матеріалу випускної кваліфікаційної роботи та представлена на XXI Всеукраїнській науково-методичній конференції студентів і молодих науковців «Прикладна лінгвістика – 2025: проблеми та рішення» 15 травня 2025 р.

Робота **складається** зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури (68 позицій). Загальний обсяг роботи – 104 сторінки, з яких основний текст складає 77 сторінок.

РОЗДІЛ 1
КОНЦЕПТ ЯК ОСНОВНА ОДИНИЦЯ ДОСЛІДЖЕННЯ В КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНІЙ ПАРАДИГМІ МОВИ

1.1. Поняття «концепту» і «концептосфери».

Питання розуміння ментальних утворень, що лежать в основі людського сприйняття світу та його мовної репрезентації, все частіше перебуває в центрі уваги сучасних гуманітарних наук. Одними з ключових понять, що відображають цю взаємодію між мисленням, мовою та культурою, є концепт і концептосфера.

Проблема осмислення концепту як базової одиниці когнітивної структури мови привертала увагу багатьох науковців-лінгвістів та когнітивістів. З огляду на міждисциплінарний аспект когнітивістики, в її рамках окремим розділом сформувалась концептологія – наука про концепти. На розвиток концептології значно вплинули праці О. Селіванової, В. Іващенка, Г. Гайдук, А. Вержбицької, О. Мельничук, Ж. Краснобаєвої-Чорної, Ю. Голобородько, Ю. Степанова, О. Хорошун , О. Кубрякова та ін.

На початку ХХ століття вперше постала потреба у визначенні суті і поняття концепту. Тоді концепт визначався як психічне утворення, що під час мисленнєвого процесу заміщує деяку невизначену кількість певних предметів у свідомості мовця. Потреба в обґрунтуванні і застосуванні поняття концепту «постала передусім у процесі перекладу творів з англійської мови» [8, с. 39]. У подальших дослідженнях концепт розглядався як своєрідна «згорнута» одиницю культури, що тісно пов’язана з колективною пам’яттю. Цей підхід поділяє К. Голобородько, який,

наслідуючи загальну тенденцію, у своїх працях ототожнює концепт і поняття [11].

Наприкінці XX століття концепт дедалі частіше з'являється в науковому дискурсі. У цей час набуло актуальності середньовічне трактування концепту мислителя П'єра Абеляра, за яким концепт розглядається як акт «схоплення» одиничного та множинного, що здійснюється «душею» у процесі пізнання. Саме така інтерпретація суттєво виокремлює концепт від логічних категорій, зокрема від поняття. Концепт пов'язували із внутрішнім світом суб'єкта, а також стверджували, що мовлення або його сприйняття поєднує процеси пам'яті, судження та уяви, у результаті чого й відбувається формування концепту [1, с. 171]. Натомість поняття за цим підходом – об'єктивно ідеальна цілісність, яка відображає різні сторони предмета і пов'язана зі знаковими та значущими структурами мови. Вона виступає в якості функції оформлення думки незалежно від міжособистісної комунікації.

Запропоновані Абеляром уявлення про концепт зберігають свою актуальність й дотепер, зазнавши переосмислення й подальшого розвитку в межах сучасних теоретичних підходів.

Різноманіття підходів до вивчення концепту у сучасній концептології можна окреслити наступними твердженнями:

- концепти – ментальні утворення, які формують категоріальну сітку ціннісно-смислового середовища мови;
- концепти – ключові одиниці для побудови моделі світосприйняття;
- концепт – початкова форма поняття, що містить у собі певну семантичну структуру, індивідуальні та загальні образи, які згодом розвиваються в повноцінне поняття;
- концепти – первинні згорнуті ментальні утворення, які виконують смислову функцію у спонтанному мовленні;

- концепти – узагальнений образ слова;
- концепт поєднує в собі як і всі значення слова, так і асоціативні зв’язки до нього;
- одні й ті самі концепти у свідомості різних людей можуть позначати зовсім різні слова.

Показовими є міркування О. Газуди, яка зазначає, що сучасна лінгвістика дедалі більше зосереджується на аналізі мовних одиниць із урахуванням світоглядних знань людини, які формувалися протягом усього періоду розвитку лінгвістичної науки. Значна увага приділяється ментальним підходам до вивчення процесів і явищ, пов’язаних із різними формами механізмів, що забезпечують зіставлення мовних засобів з об’єктами, які ними позначаються. З такої позиції найбільш системним обґрунтуванням поняття концепту дослідниця вважає дефініцію С. Шишкіної. Згідно з нею, життєвий досвід у свідомості людини розкладається на елементарні складові, утворюючи своєрідне занурення в глибину мислення. Сам концепт при цьому постає як комплексне, багатовимірне соціопсихічне утворення, що охоплює як індивідуальний, так і колективний рівень свідомості.

Концепт, як елемент семантики тексту та його структурну основу змісту, розглядає О. Мельничук: «Концепт існує у слові, саме тому він є “концентрацією змісту”, презентує не лише поняття, назване словом, але й емоційні елементи, оцінки, асоціації, образи, що характерні для певної культури» [36].

Так, як концепт виступає основною одиницею концептології, Ж. Краснобаєва-Чорна визначає його як «багатовимірне утворення, що характеризується такими диференційними ознаками: зв’язок з мовою, мисленням, пам’яттю та психікою, абстрагування, етнокультурне забарвлення, момент переживання, специфікація, узагальнення, автореферентність, безтілесність, відкритість, вічність, динамічний

характер, гнучкість, множинність складників, потенційна суб'єктивність, тривалість і складність формування, стереотипність і константність, кодованість у чуттєво-образних уявленнях, відображення ментальної дійсності, і виконує пізнавальну функцію, функції збереження знань про світ, структурування знання, орієнтування у світі.» [28, с. 41]. Також, дослідниця зазначила, що сучасна література виділяє такі точки зору тлумачення поняття «концепт», як:

- *філософсько-логічна* (Ч. Пірс, Дж. Кемені, Ґ. Фреґе);
- *власне філософська* (Ф. Ґваттарі, Ж. Дельоз);
- *когнітивна* (З. Попова, І. Стернін, О. Курякова);
- *лінгвістична* (О. Тараненко, В. Гак);
- *психолінгвістична* (О. Селіванова, Л. Лисиченко, О. Цапок, В. Старко);
- *лінгвокультороло гічна* (В. Іващенко, Л. Іванова, Д. Гудков, А. Вежбицька, І. Захарченко);
- *літературно-культорологічна* (О. Кагановська, Л. Ґрузберґ).

Г. Гайдук звертає увагу на виключну складність визначення концепту, оскільки він є високоабстракційним поняттям і загалом розрахований на інтуїтивне розуміння і сприйняття. Це зумовлено тим, що соціо-психокультурна частина концепту включає не тільки процес осмислення її людиною, але ай процес переживання. Крім того, у її структуру входять такі базові елементи як: асоціація, оцінка, емоція, національна конотація та образ, що є притаманними для конкретної культури. У своїй роботі автор послуговується визначенням О. Кубрякової, за яким концепт – «це одиниця свідомості та інформаційної структури, що відображає людський досвід; а також "оперативна одиниця пам'яті, всієї картини світу, квант знання"» [9]. Різноманіття трактувань поняття концепту дало змогу сформулювати загальні його ознаки:

1) мінімальна одиниця людського досвіду в його ідеальному уявленні, яка вербалізується за допомогою слова і має польову структуру;

2) основна одиниця обробки, зберігання та передачі знань, яка має рухливі межі і конкретні функції;

3) соціальність, обумовленість асоціативного поля прагматикою;

4) основний осередок культури [Там само].

Поняття «концепт» активно застосовується в психології для позначення певних емоційних станів, почуттів та форм усвідомлення, які знаходять своє втілення у продуктах людської мисленнєвої діяльності (наприклад, такі концепти, як *РІШУЧІСТЬ, СИМПАТІЯ, НЕНАВИСТЬ* тощо). Ще у 1890-х роках американський психолог, якого ще вважають засновником прагматизму, В. Джеймс висунув ідею про те, що кожен концепт формується завдяки тому, що з усього потоку психічної інформації, який особистість отримує ззовні, увага чітко виокремлює певні елементи й зосереджує їх у свідомості.

У межах когнітивно-дискурсивної парадигми поняття концепту набуло нового трактування як одиниці ментального лексикону, що зберігає інформацію про світ у свідомості людини. З такої позиції розглядають це поняття В. Іващенко та Ю. Степанов. Зокрема, В. Іващенко, спираючись на знання загальної психології, окреслює широкий спектр ментальних утворень – від елементарних чуттєвих і сенсорних образів до складних раціональних, символічних, емоційних чи навіть архетипових структур [21, с. 39]. Для наочного розуміння автор наводить усереднену таблицю з ментальними образами (яку ми узагальнили у нашій роботі для полегшеного розуміння суті) [21, с. 40]:

Таблиця 1.1.1

Узагальнена типологія ментальних образів

Ментальний образ в психології

Категорія ключового образу	**Підкатегорія**	**Характеристика**
Моторний образ руху	образ матеріальної дії	рухова пам’ять
Чуттєвий образ	сенсорний образ (зоровий, слуховий, смаковий тощо)	послідовність, відчуття, сприйняття
	образ-сприймання	аперцепція (домисленість), ілюзорність (спотвореність)
Образ пам’яті	ейдентичний образ	сенсорна та рухова пам’ять (яскравість, чіткість, незмінність образів)
	мінливий образ	образна та емоційна пам’ять
	еталонний образ	словесно-логічна, автобіографічна пам’ять, а також метапам’ять (пам’ять про власну пам’ять)
Образ свідомості і мислення	первісний (архетип, символ)	колективне несвідоме, міф, релігійне вірування
	раціональний (аналітичний, узагальнений)	побутові й наукові поняття (абстракції), теоретичність, судження та умовиводи (дискурсивність)
Образ уяви	первісний (синкретичний)	втілюваність бажаних образів (того, що можливо)
	власне уявний (передбачуваний)	невтілювальність бажаних образів (пасивність – фантазії, сни та ілюзії), наочність (активність) – відтворюваність та творчість, наука і мрії

«Я»-образ	«Я»-реальне, «Я»-ідеальне, «Я»-динамічне, «Я»-фантастичне	самосвідомість, самооцінка, самоповага
Символьний образ	образ світу (ставлення до світу, його інтерпретація)	сформована цілісна картина світу
Емоційний образ	образ, пов'язаний з емоційним сенсом дії	мотиваційна основа поведінки

Така систематизація підкреслює, що концепти в людській свідомості формуються й функціонують на різних когнітивних рівнях (про що також наголошувала С. Шишкіна). Тож, у контексті ментальної семантики концепт виступає одиницею пізнання, своєрідним «ментальним згустком», що охоплює як сенсомоторику (елементарні форми пізнання), так і вищі рівні свідомості людини – словесно-логічний, або мовно-мисленнєвий, формулюючи своєрідну взаємопов'язаність світу матеріальності і духовності.

Концепт виконує функцію одиниці культурного коду та мовної картини світу, а також спирається на принцип цінності, який є основним у процесі дослідження культурного доробку. Людина ніби поглинає культуру у свій ментальний світ, перероблюючи і доповнюючи її, і потім повертаючи у світ зовнішній.

Сучасна філософія розглядає концепт як сутність поняття, його смислового наповнення незалежно від конкретного мовного способу вираження, а з позиції категоризації надає наступні властивості:

- усі концепти – створені розумовою діяльністю філософа й лишають у собі відбиток авторського бачення (наприклад, субстанція Арістотеля або cogito Декарта);
- елементи концепту водночас всеосяжні та фрагментарні, що характеризує його ендо- та екзоконсистенції (тобто, внутрішню цілісність неоднорідних частин і співвіднесеність з іншими концептами, відповідно);

- кожен концепт завжди корелює з певною проблематикою – він виникає як реакція на конкретну філософську чи світоглядну проблему, з якою покликаний взаємодіяти або яку має вирішити;
- концепту властива динамічність, яка характеризується безперервним формуванням та впорядкуванням складових.

Таким чином, стає зрозуміло, що на сьогодні досі не існує єдиної думки щодо диференціації «концепту» і «поняття», що може породжувати певні сумніви та плутанину. Щоб цього уникнути ми вважаємо за потрібне окреслити це питання.

Аргументацією щодо ототожнення зазначених понять виступає прагнення до уніфікації термінології, а також той факт, що в більшості випадків ідеться про одну й ту ж ментальну одиницю – узагальнений зміст мовної форми, представлений у свідомості (О. Кубрякова, О. Селіванова).

Не варто забувати й про перекладацький аспект, через який, у процесі пошуку коректного відповідника, відбувається уподібнення та синонімізація термінів. Слово «концепт» має латинське походження і бере свій початок від дієприкметника *"conceptus"* («зачатий», «запліднений»), що є похідним від дієслова "*concipio"* («збирати», «приймати», «задумувати») [60, с. 396]. Словники часто надають переклад "*conceptus"* як іменників «поняття», «думка», «уявлення», але іменні значення цього слова закріпилися у середньолатинській мові, коли це слово почали все частіше використовувати у якості філософського терміну. Зокрема, на цьому наголошує й Х. Януш: «у середньовічних філософів слово "*conceptus*" вживалось як дієприкметник зі значенням "зачатий", а не іменник із значенням "поняття"» [57, с. 185]. Згодом "*conceptus"* повністю субстантивувалося.

У спробах протиставити концепт поняттю помітно, що вони лишаються у певному ієрархічному зв'язку. До того ж, цей зв'язок може бути двухстороннім: як концепт, у якості зародку поняття, з часом

розгортається й оформлює повноцінне поняття, так і поняття входить у ядро концепту, оздоблене емоційно-чуттєвим та асоціативним досвідом. З цієї позиції концепт може існувати без чіткого поняття у свідомості людини, у той час як поняття у певний момент часу було концептом.

Протиставлення ключових характеристик «поняття» і «концепту», ми наводимо у вигляді таблиці, в якій характеристики поняття ґрунтуються на збірному аналізі трактувань, поданих у праці Х. Януш [57].

Таблиця 1.1.2

Порівняльна характеристика концепту і поняття

Категорія	**Концепт**	**Поняття**
Природа	Ментальне утворення, що є узагальненим образом слова; згорнуте, абстрактне, емоційно та асоціативно насичене.	Форма мислення, раціонально-логічна категорія, позбавлена емоційності та образності.
Функція у мовленні	Формує категоріальну сітку смислів мови; виконує смислову функцію у спонтанному мовленні.	Відображає предмети та явища у вигляді сукупності істотних ознак; узагальнює і класифікує.
Роль у когнітивному процесі	Ключова одиниця моделі світосприйняття, містить як індивідуальні, так і загальні чуттєво-емоційні, асоціативні образи.	Відтворення предметів та явищ у їх загальних та суттєвих ознаках, без образності.
Зміст	Включає семантичну структуру, всі значення слова та асоціативні зв’язки; не є фіксованим, варіюється між індивідами.	Містить чітко визначену сукупність суттєвих ознак певного класу предметів; має більш стабільну структуру.
Динаміка	Динамічний. Розглядається як початкова, згорнута форма поняття, пов’язана з внутрішнім світом суб’єкта; концепт може	Статичне. Завершена логічна форма результату узагальнення; поняття

	розгортатись у поняття при когнітивній обробці.	формується на основі систематизації досвіду.
Співвідношення з мовою	Варіативний. Пов'язаний зі словом через образи, асоціації, емоції; по-різному реалізовується у свідомості різних людей.	Нормативне. Не залежить від конкретної лексичної форми; є універсальною логічною одиницею мислення.

З огляду вищезазначеного, ми вивели наступні дефініції окреслених понять:

- *концепт* – це ментальне утворення, яке є поєднанням значення слова, асоціативних, чуттєво-емоційних і загальнокультурних образів, індивідуального досвіду особистості, виступає ключовим елементом у структурі світосприйняття і бере участь у формуванні смислів і концептуальної картини світу;
- *поняття* – це форма абстрактного мислення, яка об'єктивно відображає предмети, явища або процеси через їх загальні та істотні ознаки, забезпечуючи класифікацію, пізнання та логічну обробку інформації.

Так, поняття та концепт мають спільну ментальну природу, оскільки виникають у процесі пізнання та узагальнення досвіду. Вони виконують функцію відтворення об'єктивної реальності у свідомості людини. Водночас між ними існують суттєві відмінності: поняття є логічно-раціональною формою мислення, що відтворює предмети та явища в їхніх загальних та істотних ознаках, тоді як концепт охоплює ширшу семантичну структуру, включаючи не лише раціональний, а й образний, емоційний та асоціативний компоненти. Концепт здатен змінюватися, синтезуючи індивідуальний і культурний досвід, тоді як поняття є стабільнішим та уніфікованим. У межах когнітивного підходу концепт може включати в себе поняття як один зі своїх елементів, однак зворотне включення є неможливим.

Ми поділяємо думку Х. Януш стосовно часткової схожості концепту і поняття (проте не тотожності), а також того, що «концепт» є терміном більш загальним ніж «поняття», і «якщо ж у його структурі відділити ціннісну, емоційну і чуттєво-образну частини, залишивши найбільш суттєві ознаки, тим самим прагнучи до його емпіризації, то матимемо справу із поняттям, із якого, в свою чергу, може сформуватися термін» [57, с. 188].

У нашій роботі під поняттям «концепт» ми розуміємо таке комплексне ментальне утворення, яке поєднує у собі раціонально-поняттєвий (об'єктивне) і чуттєво-емоційний (суб'єктивне) компоненти, загальнокультурний та особистісний досвід, характеризується семантичною структурованістю, динамічністю й варіативністю, та функціонує як одиниця мовної картини світу. Наведене визначення перетинається з трактуваннями О. Мельничук, В. Іващенка, Ж. Краснобаєвої-Чорної та О. Газуди.

Для аналізу засобів репрезентації концепту важливе розуміння його структури. Переважна більшість дослідників погоджуються у тому, що концепт містить в собі ядро та периферію, а також включає такі елементи, як:

- вербальний або об'єктивний (раціонально-понятійна частина);
- когнітивний (перцептивно-образна частина);
- суб'єктивний (чуттєво-емоційна, наочна частина) [49, с. 119] .

Ми спробували синтезувати когнітивний та лінгвістичний підходи до визначення структури концепту. З урахуванням нашого обґрунтування поняття концепту, ядро концепту складає чуттєво-наочний образ [45, с. 218], а денотат виступає як його «оболонка», зовнішній шар, який огортає саме ядро, таким чином залишаючись його частиною. Розглянемо, яке місце у структурі концепту займає конотат. Оскільки чуттєво-наочний образ формується особистісним досвідом людини, він може включати,

індивідуальну та/або загальну конотацію в залежності від того, яким чином цей образ був сформований. При цьому, позиція конотата не фіксується в ядрі, що обумовлює динамічний та адаптивний характер концепту. Це забезпечує його пізнавальну й мовну ефективність, а також пояснює виключну складність у спробах типологізувати та розшарувати концепт.

Тож, конотат локалізується в периферійній зоні концепту, що характеризується варіативністю та здатністю конотацій до взаємного витіснення або заміщення. Залежно від характеру конотативного змісту, його розміщення може варіюватися в межах ближньої або дальньої периферії. Зокрема, образні (перцептивні) конотації, як індивідуального, так і соціокультурного походження, здебільшого належать до ближньої периферії, тоді як емоційно-оцінні конотації – незалежно від їхньої загальності чи суб'єктивності – репрезентують дальню периферію концептуального утворення.

Варто враховувати, що концепт є основою, з якої розвивається поняття, а поняття водночас входить до структуиу концепту. У результаті, денотація з часом витісняє конотативність чуттєво-наочного образу в периферію, а сама стає ядром (рис. 1.1.1). Звідси й позиція, згідно з якою ядром концепту вважається денотативне значення лексеми, а його периферією – конотативне.

Представимо структуру концепту у вигляді схеми:

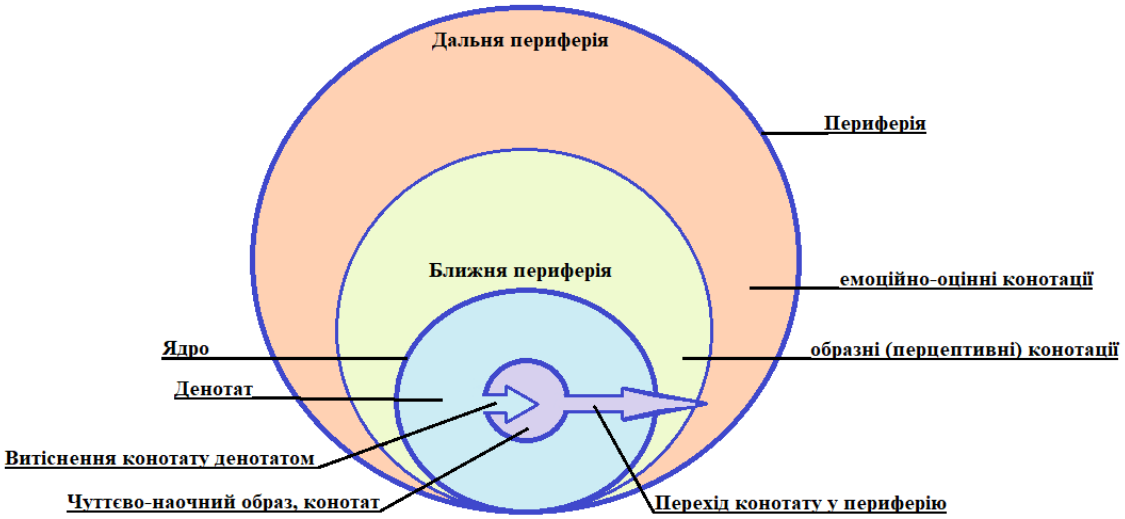

Рис. 1.1.1

Структура концепту

Водночас взаємодія концептів як семантично-ментальних утворень один з одним створює певну систему, яку в сучасному науковому просторі називають по-різному: концептуальною галуззю, концептуальною системою та концептосферою [44, с. 92]. Та найбільш уживаним терміном та таким, який закріпився у сучасному когнітивно-лінгвістичному дискурсі, залишається «концептосфера».

У XX столітті разом з концептом оформлюється й «концептосфера», як повноцінне поняття. Тоді концептосферу визначали як сукупність концептів, сформованих у межах певної національної культури, структура якої визначається всією множиною потенційних носіїв концептуального змісту в певній мові. Обсяг і зміст такої концептуальної системи безпосередньо залежить від рівня культурного розвитку народу: високий розвиток розширює конфептосферу та збагачує її змістовність, низький, відповідно, звужує та обмежує.

У цей період у якості синоніму до концептосфери дослідники вживають термін «концептуальна картина світу» (ККС). Під концептуальною картиною світу розуміють уявлення про світ,

сформоване у свідомості індивіда в результаті інтеріоризації досвіду. Це поняття стало логічним продовженням і трансформацією більш раннього терміна «картина світу», який виник у межах фізики ще на межі XIX–XX століть і згодом набув міждисциплінарного статусу в природничих і гуманітарних науках [24, с. 285]. Про часте вживання ККС у синонімії з концептосферою свідчить використання разом з ним лексем, що містять у собі семи на позначення національності, народу, культури і т.п.

Спроби типологізувати концептосфери, встановити їхню ієрархію та закономірності взаємозв'язків між окремими концептами в їх межах знаходять відображення в працях таких дослідників, як М. Маркової, І. Кожушко, Н. Плотнікової, В. Ніконової, Т. Храбан, О. Селіванової, А. Загнітко та ін. Зокрема, Т. Храбан зазначає, що концептосфера, як одне із базових понять когнітивної лінгвістики, «складається з концептів як одиниць та відображає світорозуміння носія мови» [56, с. 77]. Вона виникає в результаті взаємодії семантичної та семіотичної сфери мови в рамках конкретної культури, яку репрезентує мова. Зазначені сфери подібно до концепту мають у своїй структурі ядро та периферію, до того ж, концептосфера визначається й такими характеристиками, як нерозривність і дискретність [Там само]. Досліджуючи поняття концепту і концептосфери, обов'язково треба враховувати й культурно-національний аспект мови.

Концептосфера у праці П. Мацьків постає як «структуроване, національно і культурно зумовлене знання людей, що становлять систему ментальних уявлень і їхніх вербальних репрезентацій» [34, с. 197]. Також науковець акцентує увагу на тісному зв'язку понять «концептосфера» і «менталітет». Якщо концептосфера репрезентує сферу колективних знань народу, сформованих у процесі пізнавальної діяльності, то менталітет відображає специфіку сприйняття та інтерпретації дійсності, зумовлену комплексом засвоєних стереотипів, настанов і цінностей. Обидва явища перебувають у взаємодії: концептосфера зберігається у національній

свідомості як когнітивно-лінгвістична структура, а менталітет виражається через людську поведінку, дії, рішення та спілкування [34, 198]. На виникнення менталітету впливає велике різноманіття факторів, наприклад, природні умови, політико-економічна ситуація, взаємодія із сусідніми країнами, усталені культурно-побутові традиції тощо.

О. Селівановою концептосфера розглядається як впорядкована концептуальна система, утворена людською свідомістю, що є репрезентантом знань про світ, об'єктивну реальність та результатів внутрішнього осмислення досвідів.

Н. Плотнікова розуміє під поняттям концептофери «множину концептів, які репрезентують певну предметну галузь» [44, с. 92]. Дослідниця пропонує визначати концептосферу як «фрагмент ККС, сформований на основі уявлень людини та репрезентований сукупністю одиниць пам'яті (концептів), які групуються за тематичною ознакою» [Там само]. Також дослідниця послуговується поняттям концептополя, яке складають концепти-репрезентати конкретної понятєвої сфери, й пропонує структурувати конфептосферу в концептополі. Ієрархічна послідовність у такому полі буде наступною: в той час як концептосфери формують концептуальну картину світу (ККС), мікроконцептосфери (МКС) формують самі концептосфери. При цьому МКС виступають як засоби вербалізації ККС. Мікроконцептосферу Н. Плотнікова трактує як «складник концептосфери, який репрезентований сукупністю одиниць пам'яті (концептів), що групуються за тематичною ознакою» [Там само].

На наш погляд, «концептополе» може викликати зайве непорозуміння через те, що збігається із суттю поняття «концептосфера». Тож, ми розуміємо ці терміни як синоніми.

І. Кожушко окреслює спроби когнітивних лінгвістів впорядкувати концепти і конфептосфери у гіпо-гіперонімічний взаємозв'язок. Замість використання понять мікро- та макроконцепту, на думку науковиці, більш

доцільним буде використання субконцепту та суперконцепту, оскільки до складу певних концептів можуть входити концепти значно менше. Поняття «концептосфера» науковиця трактує як «тематично об'єднана сукупність концептів, що є елементом ККС» [24, с. 287]. З огляду на це, вона вважає за потрібне використання концептосфери та концептуальної картини світу як гіпонім та гіперонім відповідно.

У нашому дослідженні концептосфера – це структурована множина концептів, що відображає синтез націо-культурного й індивідуального знання про світ носія мови.

1.2. Художній концепт та його роль в літературному дискурсі.

Початок XX століття ознаменувався не тільки активним осмисленням і впровадженням понять «концепт» і «концептосфера», а й формуванням у межах художнього тексту особливого типу концепту, який називають *художнім, творчим* або *літературним*. Загалом, дослідники у своїх розробках переважно послуговуються саме найменуванням «художній концепт».

У цей період художній концепт розглядається як діалогічне явище, що відтворюється у свідомості реципієнта і залучає його до процесу співпереживання, тлумачення та інтерпретації. Таким чином, між концептосферами автора і читача встановлюється своєрідна комунікативна взаємодія, у межах якої художній концепт декодується, набуваючи відтінків суб'єктивного сприйняття, і закодовується наново – вже у формі, трансформованій синтезом авторського бачення та особистісного досвіду реципієнта.

Художній концепт як продукт творчої мисленнєвої діяльності, характеризується передбачуваністю та формується в ментальній категорії

образів уяви (Табл. 1.1.1), тому якості образності і символьності є ключовими для такого концепту. М. Маркова вважає, що «ця характеристика концепту надзвичайно важлива, адже саме вона є основою для його «виходу» в широке поле культури та встановлення найрізноманітніших інтердисциплінарних зв‘язків при інтерпретації художніх концептів» [32, с. 319–320].

В. Зусман у своїх дослідженнях використовує поняття літературного концепту, а сам концепт розглядає як засіб, що об’єднує художність світу літературного твору та національність світу автора. Такий підхід свідчить про зміщення фокусу літературознавчого аналізу в бік культурних та мовних аспектів, де враховується не лише художня, а й культурно-мовна складова концепту [44, с. 95].

У межах літературного дискурсу було також запропоновано часткове розмежування концептів на два типи – «пізнавальний» і «художній». За такою типологією зазначені концепти мають внутрішньо спільну структуру однак відрізняються характером формування, способом репрезентації та функціональним призначенням. І. Фісак представляє наступні ознаки пізнавального та художнього концептів [53, с. 74].:

1. Для художнього концепту:

- індивідуальність;
- психологічна складність (почуття, бажання, тобто все ірраціональне);
- множинна предметність притаманна не завжди;
- взаємопов’язанність елементів провокує художньо-асоціативний процес;
- орієнтованість на потенційні образи;
- незалежність від логіки;
- символи, які мають внутрішню єдність форми і змісту.

2. *Для пізнавального:*

- суспільність;
- психологічна простота (без почуттів, бажань, тобто всього ірраціонального);
- притаманна об’єктивна множинна предметність;
- невизначені потенції керуються логічними законами або вимогою співвідношення з реальністю;
- логічний обсяг складається конкретними уявленнями;
- номінативна функція;
- не має (або частково) внутрішньої єдності форми і змісту.

Наведені ознаки при цьому повністю не відокремлюють пізнавальний і художній концепт один від одного, «оскільки пізнавальні концепти можуть відображати елементи поетичного сприйняття дійсності, а художні – містити в собі логічно організовану інформацію. Відтак, художній концепт визначається більшою індивідуальністю та психологічною складністю, а найсуттєвіша його ознака – здатність до художньої асоціативності – визначає естетичну цінність концепту в художній літературі» [Там само].

На нашу думку, у рамках концептуального аналізу поділ на концепти пізнавальні та художні допустимий. Проте наголосимо, що у такому випадку художній концепт, як і будь-який концепт, зберігає в собі частину загального (як було зазначено у попередньому абзаці), хоча і є більш акцентованим на суб’єктивне сприйняття.

Український письменник В. Шевчук визначає концепт поняттям складним та абстрактним, таким, що у процесі створення літературного твору функціонує як інтелектуальний стрижень – своєрідний каркас, який забезпечує цілісність твору та формує його провідну ідею через систему образних символів. Концепт створює нову символіку, метафори й поєднує

несумісні поняття несподіваними методами, що поглиблює змістове наповнення твору. Також концепт передбачає осмислене звернення до культурної спадщини минулих епох, використовуючи при цьому загальнолюдські та національні смисли [53, с. 75].

Ю. Белінська зазначає, що у мовознавстві поряд із концептом переважно розглядають лише одне синонімічне поєднання – концепту з поняттям. Натомість літературознавство оперує принаймні трьома такими поєднаннями-тріадами: «перша – концепт/образ/символ, друга – концепт/мотив/стереотип, третя – концепт/художня дефініція/авторська ідея» [4, с. 27]. Зокрема, Ю. Голобородько, розглядаючи концепт і поняття, наводить і визначення художнього образу, який є специфічною літературно-мистецькою формою відтворення реального світу. До того ж, «він носить більш конкретний, як правило, визначений усталений характер, а концепт – це узагальнення рівня свідомості» [11].

Л. Губа визначає художній концепт як «одиницю художньої свідомості письменника, яка пов’язана із індивідуально-авторським осмисленням та образним уявленням тої чи іншої сутності предметів чи явищ» [14, с. 616].

Художній концепт може реалізовуватися лише за допомогою мовних одиниць. На відміну від загального концепту, співвідношення його ядерної та периферійної зон є менш стабільним як у творах різних письменників, так і в межах творчості одного автора. Такий концепт має ширший асоціативно-образний шар, пов’язаний з естетичною інформацією, яка закладена у свідомості як автора, так і читача; без цього повноцінне сприйняття художнього концепту є неможливим.

За ступенем індивідуальності змісту, художні концепти можуть поділяти на два типи:

- загальнохудожній концепт: ментальне утворення, засоби вираження якого переважно схожі у різних художніх текстах;

- індивідуально-авторський концепт: ментальне утворення, зміст та словесне втілення якого властиве творчості виключно одного письменника.

Щодо трактування поняття «художній концепт», ми поділяємо підходи Л. Губи, В. Шевчука та В. Зусмана, розглядаючи його як складне ментальне утворення, що є одиницею художньої свідомості письменника та оформлюється внаслідок індивідуально-авторського осмислення й образного уявлення дійсності. Водночас художній концепт виконує функцію інтелектуального та смислового каркасу твору, а також поєднує художні, культурно-мовні та символічні складові, інтегруючи національні й загальнолюдські смисли у єдину естетичну систему твору.

Структуру художнього концепту дослідники визначають трохи інакше ніж загальну. Загалом, будову представляють трьома шарами:

- внутрішньою формою (звукова форма слова, його етимологія);
- ядром (денотативне значення слова);
- актуальним шаром. (асоціативно-образне сприйняття особистості) [32, с. 320].

Зокрема, О. Гончарук розглядає структуру художнього концепту частково із гіпо-гіперонімічної позиції:

- предметно-чуттєвий шар: у ньому субконцепти формують певну ієрархічну систему та структурно організовують художній концепт;
- асоціативно-образний: цей шар складають концептуальні схеми, які відтворюються такими лексичними засобами, як наприклад, метафора, метонімія, оксюмюрон та необразна лексика (а також їхніми поєднаннями, що надає більшої комплексності);
- смисловий: власне смисли, усвідомленні із асоціативно-образного шару;

- ядро: встановлення міцних зв’язків між смислами, що виявляється через спільність лексем (слабкіші зв’язки формуються асоціативною подібністю). Цій зоні властива наближеність до поняття.

Відповідно до представленої теоретичної бази, дослідник навів перелік підсистем атрибутів концепту, що співвідносяться з наведеними структурними шарами [12]. Проілюструємо таблицею:

Таблиця 1.2.1

Підсистеми атрибутів концепту

Тип атрибуту	Характеристика
Універсальний	сукупність базових концептуальних тропів (асоціативно-образний шар).
	відповідність лексеми змісту найменування ключового концепту (предметно-чуттевий шар).
	смислові елементи ядра концепту (смисловий шар).
Етнічно-культурний	відображення національного менталітету та історичного періоду суспільства.
Індивідуально-авторський	автор переосмислює концептуальний троп, етнічно-культурні реалії, універсальні поняття

Н. Эмець підкреслює, що художній концепт не піддається аналізу за допомогою стандартних систем правил: «неповною є і стратегія моделювання концептів: етимологічний, компонентний, понятєвий аналіз, побудова синонімічних та семіотичних рядів, реконструкція образного шару концепту за допомогою концептуальних тропів не розкривають повністю потенціалу художнього концепту» [17, с. 42]. Тому найбільш поширеними методиками реконструювання художнього концепту в рамках концептуального аналізу є:

- *метаопис*: процес вибудови ієрархічних зв’язків між метаобразами різних рівнів, з яких виділяється фінальний метаобраз-репрезентант головної ідеї художнього твору;

- *створення асоціативних мереж*: формування взаємозв'язків між основними концептами;
- *когнітивно-емотивний аналіз:* спирається на принцип іконічності (образно-символьний аспект) [Там само].

Завдяки зазначеним методикам й відбувається процес відтворення художнього концепту. Проте, на думку Н. Ємець, вони не повною мірою враховують динамічність формування концепту в межах певної культури, яка створює підґрунтя когнітивного розвитку. Тож під час концептуального аналізу твору певного автора, не можна ігнорувати культурний чинник як один з ключових елементів, що визначають стиль письменника. Таким чином, досліджуючи художній текст, треба враховувати і те, що його жанр та/або літературний напрям потребують ретельного вивчення культурних впливів на процес концептотворення.

І. Сидоренко підсумовує, що «концептуальний аналіз художнього твору передбачає дослідження втілення концепту на різних рівнях тексту: тематичному, сюжетно-композиційному, емотивно-образному» [49, с. 120].

Отже, методологія дослідження художнього концепту передбачає:

- визначення головних назв концепту на кожному рівні тексту;
- створення моделі концепту як вербальними, так і невербальними засобами (лексико-семантичний аналіз);
- огляд семантики назв у ядрі та периферії, щоб відтворити концептуальну ідіосферу автора [49, с. 121].

Висновки до першого розділу

У першому розділі нашого дослідження було розглянуто теоретико-методологічні засади вивчення концепту як базової одиниці когнітивної лінгвістики, а також пов'язані з ним поняття – «концептосфера», «поняття»,

«художній концепт». Проаналізовані наукові підходи засвідчують про складність і багатогранність поняття концепту, що функціонує на перетині таких наук, як мовознавство, філософія, психологія (особливо когнітивістика та концептологія, як її підрозділ), культурологія та літературознавство.

Підсумовуючи розгляд співвідношення між поняттям і концептом, нами було наголошено на їхній спільній ментальній природі, проте й зауважено важливу диференціацію: поняття має переважно логічно-раціональний характер, тоді як концепт охоплює також образно-емоційні компоненти, відображаючи як індивідуальний, так і культурний досвід. У межах когнітивного підходу концепт постає як складна динамічно-варіативна ментальна одиниця, що містить у собі як понятєвий, так і асоціативно-образний рівні.

Концептосфера, у свою чергу, розглядається багатьма дослідниками як сукупність концептів певної мовної культури, що відображає специфіку національного світогляду. У нашому дослідженні вона трактується як структурована множина концептів, що синтезує національно-культурне й індивідуальне знання про світ.

Окрему увагу було приділено художньому концепту як особливому типу концепту, що формується у межах художнього тексту. Художній концепт функціонує як інтелектуально-образний стрижень літературного твору, який реалізується через систему символів, метафор і асоціацій. Він є результатом творчої мисленнєвої діяльності автора і водночас суб’єктивною інтерпретацією з боку читача, що забезпечує комунікативну взаємодію між концептосферами автора й реципієнта.

Так, у межах першого розділу ми здійснили узагальнення ключових понять, що лежать в основі нашого дослідження, визначили їхні структурні особливості та функції в когнітивному, мовному й літературному вимірах,

що створює підґрунтя для подальшого аналізу засобів репрезентації конкретного художнього концепту в рамках теми нашого дослідження.

РОЗДІЛ 2
ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ ТВОРЧОСТІ Д. ДЕФО

2.1. Роль Д. Дефо у світовій літературі.

2.1.1. Просвітницький та класичний реалізм: порівняння підходів до відображення дійсності та ролі людини в суспільстві.

Доба Просвітництва стала визначальним етапом у розвитку європейської культури та думки XVIII століття. Ідеї епохи охопили всі сфери життя – від філософії та науки до політики, освіти й мистецтва – формуючи нову систему цінностей, засновану на фундаменті раціоналізму, віри в силу людського розуму, прогресу і свободи особистості. Люди прагнули пояснити світ вже не крізь усталену призму релігійних догм, а за допомогою звернення до логіки, практичного досвіду та критичного мислення. У цей же час, на тлі буржуазного протистояння феодалізму, ідеалом особистості постає ідея «освіченої людини», здатної мислити самостійно, діяти згідно з моральними нормами та змінювати світ навколо себе.

О. Гаврюшенко із співавторами виділяє найбільш значущі риси Просвітництва, які сприймалися універсальними та були спрямовані на досягнення загального доробуту:

- рішуча відмова від феодального порядку;
- активне утвердження нових форм міжлюдських взаємин і цінностей [7, с. 310].

На рубежі XVII та XVIII століть англійці, під проводом буржуазної революції, почали закладати теоретичні основи економічної науки, а також, власне, досліджувати проблеми людського пізнання. Традиційно початком просвітницької епохи вважається праця “An essay concerning human understanding” («Дослід щодо людського розуміння», 1690 р.), автором якої є англійський філософ Джон Локк. У ній мислитель спростовував вроджену природу ідей, натомість доводячи, що реальність людина пізнає не тільки через розум, а й через чуттєвий досвід протягом усього життя [20, с. 16]. Філософ разом з послідовниками сформулював ключові поняття Просвітництва, а саме поняття «природньої людини», «природного права», «спільного блага», «суспільного договору» та навіть «природної релігії» [38, с. 117]. Він же обґрунтував природні невід’ємні людські права щодо свободи, рівності та недоторканості особистості, її власності.

У Франції ідеї Просвітництва стали не лише філософською доктриною, а й потужним інтелектуальним підґрунтям для суспільних змін, зокрема для Великої французької революції. Свобода, рівність, суверенітет народу, критика абсолютизму та феодальних привілеїв – ці ідеї, сформульовані просвітниками, згодом стали основою революційної боротьби. Ідеї Джона Локка були розвинуті філософом і правознавцем Шарлем Монтеск’є, тоді як Вольтер, поєднуючи ролі письменника та мислителя, відстоював концепцію «освіченого абсолютизму». Він прагнув донести просвітницькі цінності до європейських монархів, а у своїй діяльності активно критикував релігійний фанатизм, церковний догматизм і надмірний вплив церкви на державне й суспільне життя. Не менш важливий внесок у розвиток суспільної думки й устрою внесли Д. Дідро та Ж.-Ж. Руссо. Разом з багатьма іншими вченими-енциклопедистами (Ш. Монтеск’є, Вольтер, К. Гельвецій, П. Гольбах, Е.-Б. Конділяк) вони уклали «Енциклопедію, або Тлумачний словник наук, мистецтв і ремесел» (1751-1780 рр.), у якій розглядались фундаментальні положення

природничих та соціо-гуманітарних наук, таких, як фізика, математика, економіка, політика, природознавство, інженерія та мистецтво [Там само]. Разом із концепцією природної людини Ж.-Ж. Руссо просував і думку про незалежність народу, наголошуючи на його праві самостійно визначати політичний устрій. Ці погляди згодом мали значний вплив на ідеологію Великої французької революції, адже надихнули революціонерів на боротьбу за свободу, рівність і народовладдя.

Феодальна роздробленість та стабільність в традиційних укладах соціуму Німеччини сприяли розвитку просвітницької культури в сфері філософської думки: осмислення людського духу, критичному аналізі дійсності, теоретичних підходах до визначення взаємозв'язку людини й природи, суспільства і пізнання. Попри менш активний практичний прояв ідей Просвітництва порівняно з іншими європейськими країнами, саме в Німеччині виникли низка визначних концепцій, зокрема класична німецька філософія, основи якої були закладені Іммануїлом Кантом ("Kritik der praktischen Vernunf" – «Критика практичного розуму», 1788 р.). До того ж, саме поняття «просвітництво» закріпилося у науково-філософському дискурсі з виходом його іншої праці-есе «Відповідь на питання: що таке просвітництво?» (1784 р.) [20, с. 16]. Філософ пояснював просвітництво як процес дорослішання людини, своєрідний перехід від інфантилізму до осмисленої зрілості – коли людина сама користується ресурсом свого розуму, без зовнішніх вказівок. Він же й надалі просуває важливість свободи для просвітницького розвитку суспільства, однак наголошує на певному балансі між свободою особистого мислення та соціальною відповідальністю.

До установлення просвітницького світосприйняття релігія залишалася однією з головних сил, що регулювали мистецьке життя, особливо в католицьких країнах Європи. Церква виступала головним замовником творів мистецтва, тому у витворах мистецтва переважали

релігійні теми, суворо контролювався зміст літератури й театру, навіть існував “Index Librorum Prohibitorum” (з лат. – «Індекс заборонених книг»). Водночас вже за часів Ренесансу митці почали поступово здобувати більшу творчу свободу – з’являлася світська тематика, меценати дозволяли працювати поза рамками церковних настанов, а у протестантських регіонах спостерігалося ще більше послаблення релігійного впливу на мистецтво із зміщенням на побутову жанровість. Таким чином, хоча церковна цензура й моральні обмеження були значними, до XVIII століття вже намітилася тенденція до зростання інтелектуальної та художньої автономії.

Епоха Просвітництва сформувала цілісну систему ідей, яка охоплювала філософію, політику, суспільні відносини та уявлення про людину. Водночас гострі культурно-політичні перетворення знайшли яскраве втілення в художній літературі. Саме література стала потужним інструментом поширення просвітницьких поглядів, дозволяючи авторам не лише розмірковувати про мораль, свободу, розум і прогрес, а й формувати суспільну свідомість. У творах цієї доби поєднується пізнавальна функція з художньою формою, а головними героями часто стають особистості, які шукають істину, борються з упередженнями та відстоюють гідність і право на самовираження. Особлива увага приділяється постаті людини природньої та внутрішньої сили її розуму.

У цей час в літературі і мистецтві сформувалися ключові художні напрями доби:

- рококо (К. Кребійон, Ш. Монтеск’є, А. Прево, А.-Р. Лесаж, Ж.- Б. Ґрессе, П. Маріво, Ш. Лакло);
- класицизм (Й. Ґете, О. Поуп, Ф. Шиллер, Вольтер, Ґ. Лессінґ);
- просвітницький реалізм (Дж. Свіфт, Д. Дідро, Г. Філдінґ, П.- О. Бомарше, Д. Дефо);

- сентименталізм (Ж.-Ж. Руссо, О. Ґолдсміт, Л. Стерн, а також письменники німецького руху «Буря і натиск» і ранні твори Шиллера та Ґете) [25, с. 54].

Перший, рококо, виник одночасно і як реакція на барокову естетику, і як своєрідна його ж трансформація. Якщо бароко було спрямоване на виразність, монументальність і грандіозність, на створення ефекту піднесеного та героїчного, то рококо, навпаки, орієнтується на витончену камерність, декоративність і візуальну грайливість [7, с. 317]. Суспільство виявляло зростаючу тягу до світських розваг, розкоші, комфорту, що контрастує з економічними труднощами та кризою цінностей. Формується нова моральна чутливість, що тяжіє до психологічної тональності, подвійності, іронії. Усе це стає основою для естетики рококо, яка уникає пафосу й абсолютизації, натомість розвиває ідею гри, флірту, натяку та зазначеної двозначності. Література звертається до приватного, інтимного буття людини, до її психології, емоцій, внутрішніх коливань. Характерною тематикою стають любовні історії, моральні дилеми, інтелектуальна амбівалентність, тонка інтимність. Жанрова система рококо охоплює так звану «легку» поезію: малу лірику, еротично-сатиричні вірші, фантастичні повісті та казки, психологічно-соціальні романи, комедії масок [25, с. 55].

Через глибинну філософську орієнтованість Просвітництва виникає новий жанр – філософська повість. Усвідомлене прагнення просвітників впливати на суспільну думку визначило активне використання публіцистичних форм творчого вираження, тому помітну роль відіграють жанри: трактат-роздум, журнальний нарис та діалог. До того ж, публіцистична тональність і полемічність дедалі частіше простежується і в традиційних жанрах роману, комедії і поеми [6, с. 45].

Класицизм епохи Просвітництва у літературознавстві так і називають – просвітницький класицизм. Він зберіг структурну чіткість, пріоритет розуму, гармонійну побудову та опору на античність, проте водночас

інтегрував у себе нові змістові та ідейні акценти. На відміну від класицизму попередньої доби ,що ставив в центр обслуговування інтересів держави та монарха, література XVIII століття пропонує нову гуманістичну парадигму: служіння суспільству, боротьба за свободу, справедливість і розумне переоблаштування світу [39, с. 12]. У центрі уваги творів постає герой-громадянин, чиї зусилля спрямовані на покращення недосконалого суспільного ладу, долає перешкоди, що виникають на шляху реалізації його морального й громадянського обов'язку. Тож, відбувається своєрідне зміщення акцентів з абстрактних моральних дилем до суперечностей, зумовлених соціальними та філософськими чинниками. Використовуючи героїчні образи, автори намагались створити в уяві читачів нові етичні та громадянські принципи, які відповідали духу епохи [Там само].

Сентименталізм виник на засадах руссоїзму, попри раціоналістичну тенденцію просвітницької літератури, та став своєрідною відповіддю на інтелектуальну холодність доби. Він переніс акценти з логіки та розуму на сферу емоцій, підкреслюючи першість почуттів та внутрішнього світу особистості. Центральним персонажем сентименталістських текстів часто виступає пересічна людина, соціальне становище якої не має значення, але яка наділена внутрішньою гідністю, моральною чистотою та здатністю до глибокого відчуття. Цим зумовлюється й демократичність напряму, адже він визнає кожну людину унікальною і цінною, акцентуючи увагу на її емоційній чутливості та внутрішніх можливостях. Через відтворення глибоких моральних коливань та внутрішніх протиріч, письменники намагалися пробудити в читачах співчуття та сприяти моральному переродженню [Там само; 6, с. 48-49].

Просвітницький реалізм вважається зрілим етапом епохи. Подібно до класицистів, письменники просвітницького реалізму теж «наслідували природу», зображуючи людину у її натуральності і незважаючи на її місце в соціальній ієрархії. Однак, на відміну від класицистів, які під

наслідуванням природи розуміли й, власне, наслідували античне мистецтво, митці-просвітники:

- визнавали можливість достовірного відтворення дійсності;
- розуміли важливість потреби відображення усіх сфер життя, не ігноруючи й низьке;
- усвідомлювали трансформаційну силу мистецтва для життя суспільства [6, с. 47].

На думку Д. Дідро, творець мистецтва повинен добре розуміти суспільну структуру, знати особливості життя різних верств населення, їхні труднощі, переваги й соціальні ролі. Ґ. Е. Лессінґ у свою чергу наголошував на тому, що сфера мистецтва не має обмежуватися лише зображенням краси, а повинна охоплювати всю видиму нами реальність, включаючи як привабливі, так і непривабливі її аспекти. Він закликав до відтворення багатоманіття життя з максимальною достовірністю, вникаючи у всі його сфери. Його естетичні погляди орієнтувалися на динаміку і рух як ознаки нового мистецтва, що протиставлялося статиці класицизму. Філософ убачав справжню красу не в ідеалізованих образах, а в емоційно насичених проявах дії, боротьби та життєвого напруження.

О. Ніколенко акцентує увагу на тому, що важливою новацією літератури того часу стало зображення героя не статично, а в динаміці його розвитку (на чому й наголошував Ґ. Е. Лессінґ), у тісному взаємозв’язку з середовищами природи та соціуму. Вона підкреслює, що людина в художніх творах поставала як носій характерних для певного типу або роду рис. [39, с. 13]. Тобто, на відміну від Ренесансу, де увага здебільшого зосереджувалася на універсальній, гармонійній особистості, та Бароко, яке тяжіло до зображення внутрішніх протиріч, драматизму й метафізичних пошуків, автори доби Просвітництва більш конкретно й реалістично передають географічно-соціальне середовище, демонструючи його вплив на формування характеру та світогляду героя.

Просвітницький реалізм навіть порушив класичну традицію жанрової ієрархії. Виникли жанри міщанської трагедії, драми та «слізної комедії», в яких зображувалось життя представників різних соціальних верств, поєднувалося трагічне з комічним, що протиставлялося принципам класицизму. Романісти, особливо англійські (Д. Дефо, Дж. Свіфт, Г. Філдінґ, С. Річардсон, Т. Смолетт та ін.), описують життя звичайної людини, моральна сила та гідність якої допомагають їй впоратися із життєвими перипетіями та не зламатися. Внаслідок такого підходу роман доби Просвітництва стає «виховним», типовим героєм якого є «людина природна», що уособлює просвітницькі цінності.

Письменники-реалісти XVIII століття трохи інакше зображували реальне життя й формували художній образ, ніж їхні послідовники XIX століття. Такі персонажі, як Робінзон Крузо Д. Дефо чи Луїза Міллер Ф. Шиллера, цілком можуть бути сприйняті як реальні, однак їхня реалістичність має інший характер, ніж у героїв В. Теккерея чи О. Бальзака [6, с. 48]. Хоча побутове життя героя описується автором з великою точністю, та ситуація може бути не зовсім типовою. Точніше, можна навіть говорити про те, що розвиток і розв’язка цієї ситуації будуть нетиповими – оптимістично піднесеними, сповненими філософською думкою про безмежну силу розуму, його виключну стійкість. Герой демонструє потенціал людини мислячої, яку не можуть зламати ніякі обставини. Тому й «Робінзон Крузо» слід розглядати не тільки як роман-пригоду, але й як алегоричну оповідь про людину природню, що розкриває свій природній потенціал у природних умовах.

Такий підхід вже демонструє зародження романтизму, оскільки, на нашу думку, настільки інтенсивна впевненість у людській силі, її моральній стійкості, здатності до самовдосконалення та незламності в будь-яких умовах є уявленням дещо ідеалізованим та романтизованим.

Перед тим як перейти до безпосереднього порівняння просвітницького реалізму та реалізму класичного, який остаточно оформився у XIX столітті, слід окреслити загальні риси реалізму як художнього напряму, а також коротко згадати його еволюцію в історичному контексті. Реалізм не виник у відриві від попередніх етапів – йому передували класицизм із його типізацією та ідеалізацією образів, сентименталізм з емоційним фокусом на «внутрішньому» житті, бароко з його театральністю та символічністю, і, звісно, ранішні прояви реалізму на різних етапах історичного розвитку людства. Просвітницький реалізм вже містив елементи, що свідчили про відхід від умовності до більш правдоподібного, хоча й ідейно-зарядженого зображення дійсності.

Зокрема, Т. Тверітінова надає такі етапи становлення реалізму, як художнього напряму:

- *міфологічний реалізм (античність):* виявлявся у поєднанні міфологічного світогляду з філософськими та моральними ідеями; акцент був на взаємодії людини з природою;
- *філософський реалізм (Середньовіччя):* термін «реалізм» використовувався здебільшого у філософському контексті – для позначення напряму, що визнавав абстрактні поняття реально існуючими. У художній літературі реалістичні тенденції проявлялися переважно в емпіричних, «низьких» жанрах – бурлеску, фарсі, сатирі;
- *гуманістичний реалізм (Відродження):* представлений творчістю Ф. Рабле, М. де Сервантеса, Д. Чосера, В. Шекспіра та ін. Відзначався зосередженістю на земному житті, індивідуальному аспекті людської особистості, реалістичності мислення. Однак як цілісна художня система реалізм ще не сформувався;
- *просвітницький реалізм:* представлений Д. Дефо, Дж. Свіфтом, Г. Філдінґом, Д. Дідро, Ґ.Е. Лессінґом, Вольтером та ін. Характеризується

вірою в розум, ідею «природної людини», раціоналізм, вмотивоване обґрунтування вчинків, а також поєднанням реалізму та сатири;

- *класичний реалізм («Золота доба» – XIX ст.):*як художній напрям виник й закріпився із виходом збірки «Реалізм» французьких письменників-журналістів Е. Е. Дюранті та Ж. Ю. Шанфльорі. Вони проголошували нове мистецтво, покликане протистояти романтичним і класичним ідеям [51, с. 6–7].

У центрі уваги класичного реалізму – суспільне життя, детальне і правдоподібне зображення дійсності, соціальна зумовленість характеру, типізація, аналітична глибина.

З огляду на усе вищезазначене, представимо особливості підходів просвітницького та класичного реалізму у форматі порівняльної таблиці:

Таблиця 2.1.1.1

Особливості просвітницького та класичного реалізму

	Просвітницький реалізм (XVIII ст.)	**Класичний реалізм (XIX ст.)**
Ідейна основа	Віра в силу розуму, власне просвітницькі ідеї, пізнання світу чуттєвим досвідом, моральний прогрес, натуралістичне бачення «природної людини»	Об’єктивність, світ пізнається через практичний досвід, емпіричним шляхом, спостереження, історизм, соціальна детермінація
Літературна функція	Виховна, просвітницька, мотивуюча	Дидактична, пізнавальна, аналітична, соціально-критична
Образ людини	Раціональна, добра від природи, психологічно стійка та здатна до морального самовдосконалення	Умовно об’єктивна, психологічно глибока, її психологічний розвиток зумовлений середовищем і соціальними обставинами
Типізація	Узагальнені моральні типи, які демонструють «правильну»	Індивідуальні, але типові характери, що розкривають

	поведінку та моральну незламність, алегоричність образів, хоча й побутове життя і характер типові	сутність цілої епохи або соціального класу, демонстрація усіх полюсів психіки, розв'язки типово неідеалізовані – реальні
Сюжет	Спрямований на моральне або інтелектуальне становлення героя, чітка мораль	Багатоплановий, конфліктний, з відкритими питаннями, розвитком характерів, сіра мораль
Зображення середовища	Скоріше фон, ніж активна сила, та при цьому зображене правдиво, хоча й не завжди типово; головне – позитивні вчинки і переконання героя, не зважаючи на обставини	Середовище як важливий чинник, що формує особистість, соціальна обумовленість, правдива суворість життя, у якій герої не завжди діють позитивно
Психологізм	Дещо ідеалізований та при цьому поглиблений, спрямований на раціональне обґрунтування вчинків та демонстрацію виключної сили людської психіки	Глибокий психологічний аналіз усіх полярностей психіки, портрет, пейзаж, інтер'єр як вираження внутрішнього світу, зображується як і психічна сила, так і слабкість
Жанрові форми	Роман-виховання, філософський роман, соціальна сатира (міщанська трагедія, драмя та «слізна комедія»)	Роман (соціально-психологічний та побутовий, історичний, виховний), повість, оповідання з поглибленим соціально-психологічним аналізом, а також нарис
Історичний контекст	Епоха просвітницьких перетворень, доіндустріального суспільства, переходу від феодального устрою до буржуазного, що передує становленню капіталізму	Епоха індустріалізації та становлення капіталістичних відносин, соціальні кризи та зміни класового устрою суспільства

Як можна помітити, основні відмінності між просвітницьким і класичним реалізмом полягають передусім в ідейному підґрунті та цільовій функції літератури. Реалізм просвітницької доби формувався під впливом філософії Просвітництва й орієнтувався на утвердження розуму, моральності та ідеї «природної людини». Письменники цього напряму розглядали літературу як інструмент виховання, засіб морального впливу на читача. Натомість класичний реалізм XIX століття фокусувався на пізнавальній і аналітичній функції літератури, набуваючи глибшого зв'язку з соціальною дійсністю, історичними процесами й психологічною глибиною особистості. Через це реалістичні герої «Золотої доби» індустріалізації не завжди витримували життєві обставини, або демонстрували не найкращі сторони людської натури.

У просвітницькому реалізмі герой часто постає в уособленому вигляді носія певної ідеї – моральної, філософської чи соціальної. Такий герой, як правило, відображає просвітницький ідеал: він доброчесний, працелюбний, раціональний і морально стійкий. У класичному реалізмі натомість особистість змальовується в усій складності її характеру, із суперечностями, внутрішніми конфліктами та впливом середовища на її формування. Герої постають не як зразки, а як живі, динамічні особистості. Динамізм властивий і просвітницьким персонажам, але розвивається у більш зручну для ідеології епохи сторону.

Зміщується також акцент на зображення середовища. Якщо в просвітницькому реалізмі соціальні обставини часто виступають фоном для розгортання ідеї, то в класичному реалізмі саме середовище набуває ролі активного чинника, який формує або спотворює характер людини. Це зумовлює глибшу типізацію характерів і обставин у класичному реалізмі. Просвітницький реалізм тяжіє до роману-виховання, алегорії, філософського роману або сатиричних форм. У свою чергу, класичний реалізм розробив складніші композиції соціально-психологічного чи

історичного роману, з багатоплановим сюжетом і глибокою індивідуалізацією персонажів.

Відтак, класичний реалізм значно поглибив і розширив ті художні й ідейні підвалини, що були закладені просвітницьким реалізмом, розвиваючи літературу як засіб дослідження особистості, суспільства й історії у всій їхній складності без занадто оптимістичної омани.

Спільні риси обох реалістичних напрямів виражаються у:

- правдивому зображенні дійсності, враховуючи особливості соціального положення персонажів;
- взаємозв’язок впливу середовища на становлення героя (хоча й результат різний);
- зображенні типових характерів пересічних людей;
- глибинному раціоналізованому змалюванні психології особистості;
- романі як ведучому жанрі.

Підсумовуючи, слід підкреслити, що просвітницький реалізм – це явище з чітким ідеологічним підґрунтям, яке черпало силу з філософських ідей епохи Просвітництва. Головним завданням цього напряму було не стільки детальне зображення реальності, як це робив подальший класичний реалізм XIX століття, скільки моральне та раціональне виховання читацької аудиторії. За допомогою образів «природної людини», проголошення ідей суспільного прогресу та гуманістичних цінностей, література того періоду виступала інструментом для поширення нових ідеалів, покликаних перетворити світ. У той час, як класичний реалізм поринає у сурові соціальні та психологічні правди, просвітницький реалізм залишається мистецьким вираженням духовного руху епохи, акцентуючи увагу на важливості розуму, освіти та морального вдосконалення людства.

2.1.2. Вплив творчості Д. Дефо на формування реалістичного роману XVIII століття.

Одним з найяскравіших діячів англійського Просвітництва був Данієль Дефо – багатогранна особистість, чия письменницька, публіцистична й політична активність суттєво вплинула на формування просвітницького реалізму. Його доробок не просто заклав основи нового типу роману, а й сприяв виникненню особливого піджанру пригодницької літератури – робінзонади, де пригодницький сюжет поєднується з глибоким філософським змістом. Дослідження життєвого та творчого шляху письменника дає змогу простежити, як його особистий досвід, ідеологічні погляди та активна участь у громадському житті того часу позначились на становленні нового художнього мислення й розвитку реалістичної традиції в англійській літературі XVIII століття.

Народився майбутній письменник та публіцист 1660 року в Лондоні, у пуританській родині дисидента Джеймса Фо – торговця-фермера, який також займався й виробництвом свічок. Підліткові роки Даніель Дефо провів у приватній протестантській школі Ньюінґтона, яка заклала важливий фундамент знань на усе життя. Після випуску у віці дев’ятнадцяти років Д. Дефо, замість подальшої роботи священником, вирішує продовжити батьківський шлях комерсанта. Тож протягом наступних п’яти років митець наполегливо опановував бухгалтерську та торгівельну справи. І не дарма, оскільки у торгівельній діяльності він мав зразковий успіх (хоча й не одразу) – продавав вина й тютюн, панчохи, займався виробництвом цегли та черепиці. Майбутній письменник навіть сягав банкрутства декілька разів, проте завжди знаходив рішення і починав все спочатку.

Після одруження з Мері Таффлі у 1684 році він переїхав у Корнхілл, де через вісім років вперше зазнав невдачі у спробі вести бізнес. Унаслідок

помилкових інвестицій Дефо заборгував аж ста сорокам кредиторам, за що був ув'язнений. Свої роздуми щодо банкрутства потім письменник викладе у другому томі праці "The Complete English Tradesman" («Повний англійський торговець», 1727 р.), а проблематику у виборі ідей (абсурдна або геніальна?) для реалізації представить у соціологічному трактаті "Essay upon Projects" («Дослід про проекти», 1697 р.) [65, с. 44]. Метою есе автор заклав досягнення підвищення раціональності, справедливості та економічної ефективності суспільства, тож серед впливових людей воно не лишилося непоміченим.

Кінець XVII століття в Англії позначився моральною кризою та релігійними переслідуваннями. Лемос Г. М. Р. зазначає, що у цей час було зруйновано близько п'ятнадцяти тисяч сімей, п'ять тисяч – загинуло за ґратами, а майже шістдесят тисяч, скоріш за все, стикнулися з покараннями за інакомислення [65, с. 42]. Цей період припав на зміни соціально-економічного устрою англійської держави та формування принципового нового ідеалу громадянина та людини взагалі, що репрезентують роботи Дефо, особливо його magnum opus (лат. – «головний твір») «Робінзон Крузо». Зокрема, сам Даніель у "Serious Reflections" («Серйозні роздуми», 1720 р.) писав, що «тут є справедливий і єдиний добрий кінець усіх притчевих чи алегоричних історій, що відбуваються, а саме: моральне і релігійне вдосконалення. Тут є непереможне терпіння, рекомендоване в найгірших стражданнях; невтомна праця і безстрашна революція у найбільших і найгнітючих обставинах; я кажу, що вони рекомендовані як єдиний спосіб подолати ці страждання, та їхній успіх видається достатнім, щоб підтримати найбільш мертвосердечну істоту у світі» [62, с. 19].

Наполегливий автор не просто так писав про важливість терпіння та праці, оскільки саме вони допомогли йому пережити усі життєві перипетії. Дефо багато читав та подорожував: він встиг пожити в Іспанії, бував

у Франції, Італії та Баварії, а рідні англійські землі самостійно досліджував верхи [65, с. 52]. Письменник також володів п’ятьма мовами, що разом із мандрівним досвідом суттєво сприяло розширенню його концептуальної картини світу та більш поглибленому розумінню і, відтак, зображенню багатьох життєвих речей у своїх творах.

Д. Дефо ще з юнацтва був зацікавлений у суспільно-політичному житті країни, тому постійно спілкувався з однодумцями-дисидентами, та навіть приймав участь у невдалому повстанні проти Якова II у 1685 році під керівництвом герцога Монмаута. За це його деякий час переслідувала влада, проте Даніелю вдалося уникнути покарання і продовжити свою комерсантську та письменницьку діяльності.

У 1688 році, коли у ході Славної революції було скинуто Якова II, який прагнув встановити абсолютну католицьку монархію, та обрано новим правителем протестанта Вільгельма III Оранського, фактично підтвердилась домінація парламентської влади над монархом. На тлі цих подій у Британії розквітли торгівля та підприємництво: держава відправляла зернові до Європи, а розвинена система водних шляхів сприяла інтенсивному внутрішньому обміну товарами. Ці зміни спричинили появу нового заможного прошарку – підприємницької «аристократії», яка часто не мала справді аристократичного коріння. Саме в цей період сформувалася думка про те, що соціальний статус може ґрунтуватися не на основі знатного походження, а на основі власних досягнень. У поемі «Нове відкриття старого ворога» (1692 р.), яку Дефо вважав своїм дебютом у поезії, він відстоював ідею, що шляхетність – це не спадковий привілей, а наслідок моральної цілісності та доброчесності [65, с. 44].

З останнього десятиліття XVII століття Д. Дефо активно друкується у якості сатиричного поета та публіциста, виступаючи на боці прогресивної суспільної думки і проти застарілого феодального устрою. Як прихильник конституційної монархії, письменник своїми творами рішуче засуджує

наявну соціальну нерівність, зокрема у памфлеті “The Poor Man’s Plea” («Клопотання бідняка», 1698 р.) він розкриває несправедливий розподіл багатств і свавілля правлячої верхівки [65, с. 53]. Значну популярність здобула його поема-сатира “The True-Born Englishman” («Чистокровний англієць», 1701 р.), створена на тлі гострих політичних дискусій між партіями торі та віґів щодо легітимності правління Вільґельма III. У творі Дефо полемізує з ідеєю «чистої» англійської нації, яку пропагувала торійська партія, що була проти голландця на престолі. Даніель Дефо доводить хибність такого переконання, наголошуючи на багатонаціональному корінні англійського народу. Його поема висміює дворянську зарозумілість та не вперше проголошує перевагу особистих заслуг над родовим походженням [Там само].

Варто зазначити, що бізнес Д. Дефо мав вагомий вплив на відновлення та розширення економіки Лондона: після банкрутства у 1692 році, він заснував фабрику, що займалася виготовленням цегли й черепиці. До того ж, Д. Дефо обіймав посади менеджера-піклувальника та бухгалтера урядового департаменту [65, с. 45]. Через це деякі дослідники припускають наближеність письменника до короля Вільгельма III і стверджують, що Дефо допомагав підготовлювати публічні виступи, складав промови та займався анонімною пропагандою на підтримку монархії. Незалежно від точності цих припущень, очевидно одне: характер його публіцистики чітко демонструє зв’язок із придворними колами вігів, закріплюючи за ним репутацію письменника, що працював у межах партійної риторики [Там само].

Популярність творів Д. Дефо, у яких він писав на злободенні для простого народу теми і закликав до поліпшення умов найбільш незахищених шарів суспільства (бідняків, жінок та пацієнтів психіатричних закладів), а також співпраця з незалежними видавництвами, дозволили йому успішно заробляти і на памфлетах. Хоча читацька аудиторія автора

зростала, та це не вберегло письменника від наслідків політичних змін 1702 року.

У цей час помирає Вільгельм III, а його місце займає Анна Стюарт, дочка Якова II, разом з якою правлячою партією в країні стають торі. На противагу демократично-буржуазним вігам, у своїх переконаннях торі були доволі консервативними, і переслідували інтереси вищого духовенства та родової знаті. Відбулося посилення гоніння пуританський дисидентів. У відповідь на політичну ситуацію Д. Дефо публікує провокаційний памфлет “The Shortest Way with the Dissenters” («Найкоротший метод розправи з дисидентами», 1702 р.) [6, с. 53; 65, с. 46]. У творі, поет наслідує манеру радикального прихильника англіканської церкви і закликає до безжалісних репресій проти інакодумців. Надто реалістична подача автора призвела до того, що памфлет був сприйнятий як буквальний заклик до дії і його навіть схвалила церква. Та, зрештою, сатиричний тон тексту був викритий. Твір публічно спалили, а самого Даніеля засудили до штрафу, ув’язненння та принизливого покарання на ганебному стовпі (до якого його прив’язували тричі).

У неволі Д. Дефо пише саркастичний “Hymn to the Pillory” («Гімн ганебному стовпу», 1703 р.), у якому висміює владу за нехтування свободою переконань. Памфлет став символом спротиву та під час покарання публіка, замість зіпсованих продуктів, кидала авторові квіти і купувала примірники його поеми [Там само].

Попри семирічну заборону, накладену вироком, Даніель Дефо не припинив писати памфлети у Ньюґейтській в’язниці. У своїх творах він наполегливо закликав до релігійної терпимості, підкреслюючи свій намір й надалі відстоювати власні погляди через пресу. Завдяки впливу Роберта Гарлі, графа Оксфордського, котрий переконав королеву Анну підтримати талановитого письменника, Д. Дефо було помилувано після трьох місяців ув’язнення. Зі смертю королеви, коли віґи вимагали покарання Гарлі,

письменник анонімно видав захист свого соратника під назвою “The Secret History of the White-Staff” («Таємна історія Білого штабу», 1714 р.). У праці “Appeal to Honour and Justise”(«Заклик до честі та справедливості», 1715 р.) він писав, що вдячність та вірність є ключовими рисами чесної людини [65, с. 47].

Д. Дефо у період співпраці з Р. Гарлі видавав журнал “The Review of the State of the British Nation” («Огляд стану британської нації», 1704–1713 рр.). Цей часопис був не тільки речником політичних планів Гарлі, а й місцем для висвітлення різноманітних питань: від політики та торгівлі до моралі, віри та мандрів. «Огляд» вважають одним із перших прикладів сучасної преси, а для Дефо журнал став платформою для вдосконалення як журналістського стилю, так і авторської манери письма – у ньому він виступав під іменем «містера Огляду» (“Mr. Review”) [Там само], коментуючи суспільне життя від імені виразного публіцистичного персонажа.

Працюючи редактором письменник водночас виступав політичним агентом і аналітиком. Зокрема, він подорожував країною не тільки задля культурного розвитку або відпочинку, а й задля збирання інформації: які настрої були у людей, хто місцеві лідери думок, встановлював контакти з книготорговцями та купцями, яких можна було залучити до розповсюдження урядових памфлетів. Ця діяльність дала Д. Дефо можливість глибше зрозуміти соціально-політичні процеси Британії того часу та систематизувати власні спостереження, набуті з ранніх подорожей у 1680- х роках.

Разом з роботою над «Оглядом» та політичною діяльністю, письменник створював численні памфлети, вірші та книги. Його масштабним поетичним проєктом стала сатира “Jure Divino” (1706 р.), в якій він викривав абсурдність ідеї божественного права монархів. Цей твір став поетичною декларацією політичних поглядів Дефо та на його створення

автор витратив аж п’ять років – більше, ніж на будь-яку іншу свою роботу [65, с. 49].

Як журналіст Д. Дефо займався і веденням періодичних видань. Завдяки широкому колу контактів з друкарями та видавцями він мав змогу постійно спілкуватися з читацькою аудиторією, поширюючи свої ідеї та коментарі щодо ключових подій того часу. Загалом, цей період життя поета-дисидента відзначається надзвичайною активністю у суспільному, політичному та літературному житті. Його багатогранна діяльність не лише заклала основи нової журналістики, але й сформувала важливі риси просвітницького реалізму, серед яких знаходимо соціальну аналітичність, громадянську позицію та прагнення до широкого впливу на читацьку думку.

Після смерті Анни та вступу на престол Георга I, Д. Дефо закликав до злагоди й примирення у суспільстві, але водночас зіткнувся з новими звинуваченнями та втратою підтримки. Щоб вижити, він почав працювати під прикриттям на пресу торі, редагуючи та цензуруючи матеріали, і за період його роботи тогочасна газета “Saturday Post” стала найпопулярнішою в Англії. Газета мала величезний наклад і значно впливала на формування громадської думки, оскільки саме періодика вважалася сучасниками найефективнішим медіа.

У період послаблення державного патронажу Даніель Дефо змушений був покладатися на самостійний продаж власних творів. Так, «Робінзона Крузо» він продав лише за 10 фунтів, оскільки йому не вдалося знайти зацікавленого у романі редактора [65, с. 50]. Щоб заробити, у 1715 році письменник видав «Сімейного наставника» – посібник із виховання, що здобув популярність і витримав кілька перевидань. У творі вже були художні елементи, зокрема діалоги та розвинені персонажі, що наближувало його до форми роману. Письменник частково спирався на власний батьківський досвід (з Мері Таффлі він мав вісім дітей) під час

написання посібника. Сам автор називав свою методику новаторською та драматичною, що засвідчувало його експериментальний підхід до жанру.

Перший роман Даніеля Дефо “Robinson Crusoe” («Робінзон Крузо», 1719 р.) став підсумком його багаторічного досвіду, знань і публіцистичних навичок. Автор досяг неабиякого успіху: твір миттєво прославився і спричинив численні піратські перевидання. Того ж року вийшло продовження роману «Подальші пригоди Робінзона Крузо», а згодом – збірка есе «Серйозні роздуми» (про яку ми говорили вище), що підтвердила філософське підґрунтя образу Робінзона. Попри те, що художня проза ще не вважалася престижною, Д. Дефо суттєво вплинув на її розвиток і на видавничу справу загалом.

Письменник продовжував поєднувати журналістську роботу з літературною. У 1720-х роках він опублікував низку нових романів, серед яких: «Капітан Сінґлтон», «Молл Флендерс», «Полковник Джек», «Роксана» та «Щоденник чумного року», часто спираючись на реальні факти та сюжети. Його твори поєднують викривальний характер оповіді із моралізаторським пафосом, оскільки Д. Дефо прагнув впливати на читача, змінюючи суспільну мораль. А деякі з них мали кілька перевидань вже в перші роки після публікації. Також простежується тісний зв’язок між журналістською діяльністю Д. Дефо та його художніми творами зазначених років: саме матеріали з його репортажів часто ставали основою для образів і сюжетів. Наприклад, злочинці з романів «Молл Фландерс», «Полковник Джек» (1722 р.) та «Роксана» (1724 р.), мають своє джерело в реальних випадках, які автор висвітлював у своїй публіцистиці і таким чином прагнув вплинути на зменшення випадків пограбувань у Лондоні [65, с. 52].

Творчість Д. Дефо до «Роксани» відзначалася вірою в людську стійкість і потенціал. Його герої, як правило, долають життєві труднощі та отримують оптимістичний фінал, що є типовим для просвітницького

реалізму. Водночас і сам автор прожив непросте життя, сповнене фінансових та політичних випробувань, через які не кожна людина може зберегти надію і віру у краще майбутнє. Незважаючи на хвороби й постійні виклики долі, письменник залишався сповненим енергії і наполегливості, що характеризує його як сильну, цілеспрямовану особистість, яка до останнього моменту свого життя залишалась активним та небайдужим громадянином своєї країни.

Постійна участь Д. Дефо у політичному житті, захист конституційних свобод, прагнення до соціальної справедливості, сатиричні виступи проти застарілих феодальних порядків та публіцистика із закликами до толерантності – усе це демонструє глибоку залученість автора до проблем сучасності та визначає ідеологічне підґрунтя просвітницького реалізму.

У своїх творах письменник втілював просвітницький образ «природної людини» – цілеспрямованої, морально стійкої, здатної до самовдосконалення особистості. Така людина несе на собі філософський потенціал епохи – вона самостійно опановує реальність, перетворює себе через досвід, терпіння, працю і розум. Проаналізувавши життєпис автора можна впевнено говорити про те, що Даніель Дефо і сам уособлював ідеали, які закладав у свої роботи і прагнув донести їх до суспільної свідомості, щоб змінити світ на краще.

Д. Дефо, як один із засновників реалістичного роману, зумів об’єднати захоплюючу сюжетну лінію з глибинним філософським підтекстом, що стало характерною рисою для просвітницького реалізму, а також, із виходом першої частини «Робінзон Крузо», оформило становлення нового романістського піджанру – робінзонади. У ньому, як правило, розглядається проблематика віддалення від світу, колонізації (власне у «Робінзоні» та робінзонадах XIX століття), співіснування людини з природним оточенням та як людина порається з ізоляцією

із застосуванням сили свого розуму, і в результаті повертається у цивілізацію [65, с. 38]. Ці та інші специфічні аспекти (загалом, відповідно характерні для просвітницької епохи), підняті Даніелем Дефо у своєму головному творі зробили роман видатним зразком для наслідування, який зберігся і досі. Згодом послідовники традиції письменника створювали безліч історій про пригоди та виживання в ізоляції своїх героїв, інколи значно перероблюючи першоджерельні ідеї, а інколи й перетворюючи культовий образ Робінзона на комічну фігуру. Таким чином, робінзонада охопила великий спектр літературних напрямів і навіть вийшла за рамки літературної творчості, як наприклад, у кіно.

Зокрема, південноафриканський письменник і лінгвіст Дж. М. Кутзее також наголошує, що як і Одіссей з Дон Кіхотом, Робінзон Крузо вийшов за межі книги і міцно закріпився у колективній свідомості Заходу. На думку романіста, постать Робінзона набула символічного значення через безліч перевидань, перекладів, адаптацій та наслідувань, що й далі оспівують пригоди героя-відлюдника не за бажанням, а за вимушеністю.

2.2. Сюжетно-композиційні особливості роману «Робінзон Крузо».

Критичні зауваження щодо «Робінзона Крузо» пролунали майже одночасно з його стрімким піднесенням до вершин читацької любові та тиражів. З огляду на відсутність чітких критеріїв оцінювання такого жанру художньої прози (адже її ще не вважали повноцінною літературною формою), дехто з колег реагував на тріумф твору з відвертою неприязню. У 1719 році, наприклад, вийшов пародійний памфлет Ч. Гілдона, де роман висміювався як зразок інакомислення із релігійним підґрунтям, а центральний персонаж зневажливо прирівнювався до героїв дитячих книг [65, с. 55]. У сатиричній манері драматичного діалогу персонажі роману

навіть погрожували власному творцю за те, що він «наділив їх ганебними рисами». Творець пародії звинувачував Дефо в тому, що його вигадані герої суперечать здоровому глузду, а сам твір, мовляв, руйнує моральні та релігійні засади.

Однак, попри неоднозначну критику все більше читачів почали вбачати справжній потенціал роману не лише як захопливого пригодницького твору, а й як джерела моральних та освітніх настанов. Його високо оцінили як приклад глибокої, але водночас простої оповіді, що заволодіває уявою читача та спонукає до роздумів. Роман почали сприймати як важливий культурний і дидактичний феномен, здатний формувати світогляд і цінності широкого кола читачів. Зокрема, Ж.- Ж. Руссо та шотландський письменник Д. Бітті також наголошували на виховній функції роману, тож його можна і потрібно читати навіть дітям. Подальші робінзонади, власне, часто були розраховані і на більш юну аудиторію.

Ключовою особливістю «Робінзона» та романів Д. Дефо у цілому є автобіографічність форми розповіді – головний герой (звичайна людина, без високого соціального статусу) ніби розповідає читачеві свої власні мемуари, при цьому автор займає виключно редакторську роль. Це створює враження правдивості історії і, разом із детальним зображенням побутових справ та роздумів героя, змушує читача повірити у реальність зображуваних подій. Докладні заголовки не тільки визначають ключову сюжетну лінію і заохочують читача, а й викладають узагальнений опис соціо-культурного тла епохи.

Такий мистецький задум не був випадковістю. Даніель Дефо активно працював з різноманітними жанровими формами та вдало поєднував журналістський стиль з художньою прозою, впроваджуючи елементи репортажу, моралізаторства та сатири, що було доволі прогресивним підходом для свого часу. Тривала праця в періодиці (зокрема, видання

«Огляд») допомогла письменнику виробити виразний публіцистичний стиль, який міг формувати громадську думку. Саме цей стиль став основою його художніх творів, у яких література перетворюється на засіб впливу на суспільство – ключову рису просвітницького реалізму.

Водночас Д. Дефо не обмежувався абстрактними філософськими міркуваннями. Його твори відзначаються глибокою увагою до деталей повсякденного життя, описом дій і психологічних станів персонажів. Герої в його романах динамічні, здатні до змін, і водночас незмінно спираються на внутрішню силу, розум і практичний досвід, що є ідеологічним відображенням провідних цінностей епохи Просвітництва.

Як зазначає С. Комаров, у першому романі про Робінзона чітко прослідковується притаманне Просвітництву бачення історичного розвитку людства. Життя головного героя на безлюдному острові постає як метафора розвитку суспільства – від його варварських витоків до цивілізованого розквіту [25, с. 61]. Спочатку Робінзон постає перед читачем у ролі мисливця та рибалки, потім оволодіває сільськогосподарськими навичками, займається ремеслом і навіть стає рабовласником. Автор через образ головного героя підкреслює перевагу культури та технічного прогресу над дикістю. Дослідник підкреслює, що Робінзон – не зовсім уособлює «природну людину», а скоріше втілює в собі людину цивілізації, який опинився у дикій місцевості випадково, тож «природність» для нього тимчасова [Там само]. Наголосимо також на тому, що головний герой перш за все репрезентує типового англійського чоловіка середнього класу своєї доби, тому в ізольованих обставинах він поводиться відповідно організовано та цілеспрямовано, зберігаючи раціональну ясність мислення та відчуття належності до суспільства. Навіть у взаємодії з природою він виступає як господар – реєструє ресурси, оцінює володіння, мислить категоріями власності.

Робінзон втілює в собі ідеали епохи: він працьовитий, релігійно поміркований, толерантний до інших культур, але водночас демонструє переконаність у власному домінуванні. Його поведінка відповідає просвітницькому уявленню про людину як творця себе та світу навколо. У цьому контексті виникає аналогія з ідеями Джона Локка про формування особистості через досвід і працю [25, с. 62].

«Робінзон Крузо» містить риси морського роману, знайомого ще з античних часів. Проте Даніель Дефо перетворив традиційну сюжетну лінію на реалістичну історію про звичайну людину, зосереджуючись на її повсякденних клопотах, наполегливій праці та внутрішньому зростанні [10, с. 80]. Крізь постать Робінзона увиразнюється роль природи у духовному розвитку особистості, а також думка про те, що навіть пересічна людина – зовсім не всемогутній герой із легенд – може вижити та розвиватися за будь-яких обставин.

Головний герой вдається до самоаналізу, досліджує власні вчинки, міркування та переживання, що наповнює твір глибиною та психологічною вагомістю. Робінзон навіть веде щоденник, у я кому об’єктивно оцінює своє положення, відмічаючи як позитивне, так і негативне. Замість паніки він одразу вдається до рішучих дій, працюючи з тими умовами, які вже склалися. Наприклад, паркан навколо свого житла він майструє протягом року та витрачає багато зусиль на виготовлення, здавалося б, звичайного стола і стільця [64]. Всесвіт ніби кожного разу перевіряє його стійкість, змушуючи Робінзона протистояти суворим випробуванням: «будинок» частково нищить обвал, перший урожай не сходить через посуху, а самого чоловіка підбиває важка лихоманка. Але усі перипетії він мужньо витримує і навіть, попри власне проблемне становище, допомагає іншим людям: рятує П’ятницю (якому сам потім і дав це ім’я) від аборигенів, іспанців з португальцями, які застрягли у тих самих дикунів після того, як їхній

корабель розбився та капітана іншого, захопленого бунтівною командою, корабля.

Так, композиція роману «Робінзон Крузо» сприяє глибокому розкриттю теми виживання та духовної трансформації людини в умовах соціальної ізоляції, акцентуючи увагу на важливості праці, віри та моральних принципів. Автобіографічний вступ до твору є фундаментом для подальшого розгортання сюжету, одразу знайомлячи читача з характером героя та його внутрішнім прагненням до незалежності. Опис повсякденних клопотів підтверджує значущість праці, розуму та наполегливості як важливих інструментів для подолання життєвих випробувань. А кульмінаційна зустріч з тубільцем П'ятницею не тільки змінює життя героя, даруючи йому співрозмовника та помічника, але й відкриває новий рівень взаємодії між представниками різних культур: через взаємини з П'ятницею Д. Дефо досліджує теми цивілізації, релігії та моралі. Фінальний етап повернення Робінзона додому після двадцяти восьми років на острові підсумовує його досвід, демонструючи еволюцію героя він необачного молодика до відповідального та мудрого чоловіка. Повернення до суспільства підкреслює важливість особистісного росту та духовного збагачення.

2.3. Особливості мовної реалізації концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)* у творі «Робінзон Крузо»: лексичні засоби вираження.

Після проведеного нами теоретичного аналізу перейдемо, власне, до концептуального аналізу просвітницької концептосфери роману «Робінзон Крузо». Для аналізу ми обрали концепт *HUMAN (ЛЮДИНА),* оскільки він найбільш широко охоплює головні ідеї епохи Просвітництва, а

також, як суперконцепт, включає у себе її ключові концепти (які є субконцептами для зазначеного концепту), серед яких:

- *REASON (РОЗУМ)* – головний раціональний інструмент безмежної сили у процесі пізнання та перетворення світу;
- *NATURE (ПРИРОДА)* – джерело істини, гармонії та моральної чистоти. Ідеальна людина знаходиться у тісному взаємозв'язку з природним станом, поєднуючи в собі первозданне із цивілізованим (зазначимо, що, зважаючи на специфіку просвітницької епохи, у нашій роботі концепт *NATURAL HUMAN (ПРИРОДНЯ ЛЮДИНА)* ототожнюється з концептом *HUMAN (ЛЮДИНА)*);
- *FREEDOM (СВОБОДА)* – вроджене, невід'ємне право кожної людини (незалежно від соціального статусу і походження) на вибір, самовизначення та гідне й щасливе життя;
- *TRUTH (ІСТИНА)* – об'єктивна мета людського пізнання, яка досягається за допомогою сили розуму, досвіду та наукового дослідження;
- *JUSTICE (СПРАВЕДЛИВІСТЬ*) – загальний принцип, що має регулювати суспільні установи та мораль, а також включає в себе рівність, невід'ємні права людини та суспільну відповідальність;
- *KNOWLEDGE (ЗНАННЯ)* – найвища цінність, що сприяє прогресу, здобуттю особистісної свободи та звільненню людини від забобонів, неосвіченості та сліпого підкорення авторитетам;
- *LABOUR (ПРАЦЯ)* – наполеглива і терпляча праця як могутній інструмент для подолання навіть найтемніших часів, що сприяє розвитку особистості, її морально-духовному зростанню;
- *FAITH (ВІРА)* – внутрішнє моральне переконання (а не виключно церковний догмат), яке наставляє людину на її життєвому шляху. Включає в себе й повагу до різних релігійних проявів;

- *EDUCATION (ВИХОВАННЯ)* – морально-духовний розвиток особистості, який досягається засобами освіти, сумлінної праці та завдяки настановчим прикладам від інших вихованих людей;
- *DIGNITY (ГІДНІСТЬ)* – кожний індивід, незалежно від походження, має цінність для світу, що є протиставленням чіткому ієрархічному поділу й привілеям;
- *PROGRESS (ПРОГРЕС)* – поступовий процес розвитку суспільства, вдосконалення його інституцій через розширення знань, моральний саморозвиток та науку.

Для зазначених субконцептів наводяться відповідно конотативні значення, характерні для просвітницького періоду. Згідно з підходом О. Гончарука, який ми розглядали у першому розділі, наведені субконцепти також складають предметно-чуттєвий шар концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)*.

Саме лексика дає змогу прослідкувати, яким чином автор, як представник своєї доби, передає уявлення про людину, її внутрішній простір, моральні чесноти, соціальні функції та стосунки з оточенням. Вивчення лексичних засобів, що репрезентують концепт *HUMAN (ЛЮДИНА),* дає можливість виявити не тільки характерні мовні маркери цього концепту в контексті літературної творчості, а й особливості концептуальної картини світу епохи Просвітництва, що простежуються в художніх творах Д. Дефо.

Оскільки художній концепт окрім ядра та периферії містить у своїй структурі також й третій шар – внутрішню форму, розглянемо етимологію самого слова “*human*”. Для цього звернемося до англійського етимологічного словника, у якому розглянемо дефініцію “*human*” як прикметника, оскільки в англійській мові від нього вже трохи згодом оформився й іменник:

- *human* – походить від старофранцузького прикметника “*humain*”, “*umain*”, що означає «такий, що стосується людини або належить

їй» [68]. Цей прикметник, у свою чергу, походить від латинського прикметника “*hūmānus*” – «такий, що стосується людини або людський» та «гуманний, благодійний, добрий, ввічливий, лагідний; освічений, вишуканий, цивілізований» [60, с.868; 68].

Іменник “*homo*”(«людина»), який став основою для деривaційного творення слова “*hūmānus*”, споріднений із іменником “*humus*” («земля») [45, с.870], оскільки “*homo*”, як протиставлення богам, частково походить від праіндоєвропейського “*(dh)ghomon-*” («земна істота»), що утворене від кореня “*dhghem-*” – «земля» [68]. Тобто слово “homo” буквально означає «той, хто походить із землі; земне створіння».

В ідеологічних засадах Просвітництва ми також спостерігаємо тенденцію до споріднення людини із природою, тому первісна етимологія цього слова знаходить своє максимальне відображення у розвитку просвітницьких ідей.

Для розгляду денотативного значення іменника “human” у ядрі концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)* звернемося до словників:

- *human – also* “*human being*” – *a person* [59; 66; 68] (також «людська істота / створіння»; «персона» / «особа»);
- *human* – “*a human being*”; “‘*human*’, ‘*humane*’ *may refer to that which is, or should be, characteristic of human beings*.” [61] (може стосуватися того, що є чи має бути характерним для людських створінь);
- *human – a bipedal primate mammal (Homo sapiens) : a person, a man* [67] (двоногий примат-ссавець роду *Homo sapiens*: «особа», «людина» – “*a man*” тут наводиться як повний синонім до “*human*”);
- *human – a bipedal primate belonging to the genus Homo, especially Homo sapiens (modern humans)* [58] (двоногий примат роду *Homo*, зокрема *Homo sapiens* (сучасні люди));
- *human* – «людина», «смертний», «людська істота» [2].

Як бачимо, часто словники надають дефініцію поняття “*human*” просто як «людська істота» або «особа». Тобто таке визначення вже передбачає базове розуміння реципієнтом денотату поняття “*human*”: що це певна істота, яка має певні фізіологічні та психологічні особливості й атрибути, та діє певним чином. Це загальнолюдське знання, яке зрозуміло усім, навіть без поглибленого вивчення біології та анатомії. Тож, найбільш фактично конкретним є визначення біологічного словника та словника “*Merriam-Webster*”, які визначають людину двоногим приматом роду *Homo sapiens*.

Також, помітна синонімія слів “*human*”, “*person*” та “*man*”. Просте, використання слова “*person*” зазвичай враховує соціально-психологічний та особистісний аспекти, і частіше використовується щоб надати певну оцінку людині, а ніж на позначення людини як специфічної істоти виду *Homo sapiens*. А от іменник “*man*” значно довше використовувався саме з такою денотацією, однак, на сьогоднішній день, домінуючим значенням закріпилося “*an adult male human being*” [59; 61; 66] («доросла людська істота чоловічої статі»), хоча й у якості синоніма до слова “*human*” його все ще використовують. Та, враховуючи сучасні феміністичну та гендерно-нейтральну тенденції, все більше людей уникають використання “*man*” на позначення людини без врахування статті / гендеру – для цього в основному використовують саме “*person*” та “*human*”.

Отже, денотативне значення ядра концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)* – людська істота / створіння, що є двоногим приматом-ссавцем роду *Homo sapiens.*

Проаналізувавши ідеологічне підґрунтя доби Просвітництва та виділивши на його основі загальні конотативні значення субконцептів концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)* сформулюємо загальне конотативне значення нашого суперконцепту:

- *human (людина)* – розумна і вільна особистість, яка завдяки праці, сумлінню та моральній стійкості перетворює світ навколо себе, долаючи темряву невігластва, та у своєму пізнанні спирається на чуттєво-практичний досвід, об'єктивні знання про світ, а також має невід'ємі права на свободу, гідність, недоторканість і справедливу рівність з іншими людьми.

Авторська конотація концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)* у просвітницькій концептосфері роману Д. Дефо включає в себе загальну, а також індивідуальне розуміння та бачення окреслених ідей письменником. До загальної конотації тут додаються саме наполеглива праця, терпіння, відтворення цивілізованого у природному однією людиною, непереборна сила розуму, самовдосконалення, індивідуалізм та духовне збагачення, завдяки власній вірі.

Розглянемо конкретні приклади вираження ближньої периферії концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)* у тексті роману «Робінзон Крузо».

"*But now I learned to take it in another sense: now I looked back upon my past life with such horror, and my sins appeared so dreadful, that my soul sought nothing of God but deliverance from* ***the load of guilt*** *that bore down all my comfort*." («А тепер я оглядався на своє минуле з такою огидою і так жахався того, що зробив, що душа моя благала в бога тільки визволення від **тягаря гріхів**, який **був надто важким** для неї і позбавляв її спокою» – тут і надалі переклад Ю. Шкрумеляка).

Дефо використав метафору "*the load of guilt*" щоб підкреслити крайній ступінь важкості внутрішнього почуття провини Робінзона, його духовну саморефлексію та щире каяття. Ця метафора виражає процес духовного розвитку особистості і, хоч і не відразу, але людина здатна знайти та осягнути віру у собі.

Особливо цікавою видається метафора "*castle*", якою Робінзон називає свою «оселю»:

- *“When I came to **my castle** (for so I think I called it ever after this), I fled into it like one pursued.”* («Прийшовши до **свого замку** (як я почав звати своє житло з того дня), я вбіг туди, немов за мною хтось гнався.»);

- *“…, for I had not stirred out of **my castle** for three days and nights, so that I began to starve for provisions…”* («Три дні й три ночі я не висувався із **своєї фортеці** і почав уже голодувати…»);

- *“When he had done this, we came back to **our castle**; and there I fell to work for my man Friday;”* («Знищивши сліди кривавого бенкету, ми вернулись до **замку**, і я негайно ж почав одягати свого слугу.»).

Обране метафоричне рішення репрезентує автономію й свободу Робінзона в управлінні своїм середовищем і долею, а також вказує на цивілізоване сприйняття свого житла, в якому герой психологічно почувається надійно захищеним, ніби за кам’яним муром реального замку. Цивілізована людина завжди має надійне житло, навіть у природніх умовах. Також, автор використовує для таких метафор лексику, що пов’язана із владою, а отже із ієрархічністю, що притаманна будь-якому людському соціуму. Свої території та сам острів герой роману також називає “*my little kingdom*”, а себе їх володарем, що дійсно надає враження певної державності у природних умовах:

- *“… and thus I every now and then took a little voyage upon the sea, but never went far out, nor far from the little creek. At last, being eager to view the circumference of **my little kingdom**, I resolved upon my cruise;”* («Я почав іноді робити маленькі прогулянки, але ніколи не виходив далеко у відкрите море і старався держатись ближче до бухточки. Нарешті нестримне бажання якнайшвидше ознайомитися з кордонами **мого маленького царства** перемогло, і я зважився пуститись у цю подорож.»);

- *“It was the 6th of November, in the sixth year of **my reign** – or my captivity, which you please – that I set out on this voyage, and I found it much longer than*

I expected;" («Шостого листопада, на шостому році **мого царювання**, або, коли хочете, полону, я рушив у путь і проїздив багато довше, ніж гадав.»)

- *"There was **my majesty the prince** and **lord** of the whole island; I had the lives of all my subjects at my absolute command; I could hang, draw, give liberty, and take it away, and no rebels among all my subjects. Then, to see how like a **king** I dined, too, all alone, attended by my servants!"* («За столом, по-перше, сидів я – **його величність король** і **повелитель** острова, що повновладно керував життям усіх своїх підданців. Я міг карати смертю й милувати, давати й відбирати волю, і ніхто не виявляв невдоволення. Треба було бачити, з якою **королівською** гідністю я обідав сам, оточений своїми слугами!») – тут ми також бачимо, що Робінзон, іронізуючи, використовує метафоричні слова (звісно, із присвійними займенниками, він же пан цих земель!) "*my servants*" та "*my subjects*", якими він називає своїх приручених тварин. Також, у тексті словом "*servant*" чоловік називає П'ятницю, а використовуючи метонімію "*my man Friday*", автор підкреслює приналежність тубільця як слуги та раба нашому герою.

На нашу думку, ці лексичні засоби виражають як ближню, так і дальню периферії концепту *HUMAN (ЛЮДИНА),* оскільки Просвітництво хоч і пропагувало певну рівність між людьми, але все ще спиралося на доволі визначену ієрархію, а також сприймання певних груп людей як рабів (що ми, власне, і спостерігаємо у самому тексті). Зокрема, І. Кант у своїй «Критиці» утверджував не тільки невід'ємність свободи та рівності, але й прямо наголошував на тому, що ці права мають бути суспільно трохи обмеженими, на користь соціуму. Д. Дефо до такого бачення світу ще й додає відтворення цивілізації однією людиною, як ми зазначали вище.

Письменник також використовує персоніфікації у сприйнятті та зверненні Робінзона до природи, що ніби засвідчує взаємокомунікацію англійця з нею, як природного створіння. Подібним чином автор вчиняє і з особистісною вірою Робінзона у силу божественного промислу Господа,

його настанови та милосердя. Релігійні персоніфікації переважно репрезентують ближню периферію концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)*, тоді як природні – дальню, описуючи власну емоційно-оцінну реакцію Робінзона:

- *"The wave that came upon me again* ***buried*** *me at once twenty or thirty feet deep in* ***its own body****"* («Наступна хвиля відразу **поховала** мене футів на двадцять-тридцять **під водою**.» – у перекладі Ю. Шкрумеляка бачимо часткову втрату персоніфікації хвилі як створіння, що має власне тіло ("*its own body*" – «під водою»), у яке воно занурило бідолашного чоловіка. Проте бачимо збереження хвилі у якості певного трунаря ("*the wave…buried me*" – «хвиля…поховала мене»));

- *"And now I saw how easy it was for the providence of God to make even the most miserable condition of mankind worse. Now I looked back upon my desolate, solitary island as* ***the most pleasant place in the world*** *and all the happiness* ***my heart could wish for*** *was to be but there again. I stretched out my hands to it, with eager wishes – 'O* ***happy desert****!' said I, 'I shall never see thee more. O miserable creature! whither am going?'"* («Тепер я зрозумів, як легко найбезрадісніше становище людини може стати ще безрадіснішим, коли на те буде воля провидіння. На свій пустинний і закинутий острів я дивився тепер як на **найкраще місце в світі**, і тільки **одно було в мене бажання** — вернутись туди знову. В жагучому пориві простягав я до нього руки й говорив: "О **щаслива пустине**! Я більш ніколи не побачу тебе! О, нещасне я створіння, що станеться зі мною?"») – окрім надання пустельному острову людського позитивного почуття ("*happy desert*"), Д. Дефо наділяє і серце Робінзона здатністю до бажань – ця персоніфікація відноситься до ближньої периферії концепту, що розглядається, – а також використовує гіперболу "*the most pleasant place in the world*" («найкраще місце в світі»), що є виявом дальньої периферії. Цей лексичний засіб також

репрезентує трансформацію відношення Робінзона до суворої первозданної природи, та зміцнює його зв'язок з нею;

- *"I told him I looked upon him as a man* ***sent by Heaven*** *to deliver me, and that the whole transaction seemed to be a chain of wonders; that such things as these were the testimonies we had* ***of a secret hand of Providence*** *governing the world, and an evidence that* ***the eye of an infinite Power*** *could search into the remotest corner of the world, and send help to the miserable whenever He pleased."* («Я сказав йому, що дивлюсь на нього, як на людину, **послану самим небом** для мого визволення, і все, що тут трапилося з нами, здається мені низкою чудес. Такі події свідчать **про таємну руку провидіння**, що керує світом, і доводять, що **всевидюще око творця** вишукує нещасних в найзанедбаніших куточках світу, щоб утішити їх.») – таким чином складається враження, немов би Провидіння та нескінченна Сила, про яку каже Робінзон, спостерігають за ним на його шляху і є причинами того, як складаються обставини. Персоніфікація "*sent by Heaven*" виступає тут одночасно і як метонімія, маючи на увазі божественну владу, якщо б на небесах справді існував свій власний парламент із монархом у ролі Бога, що слідкує за земним життям.

Головний герой роману постійно наполегливо працює, щоб забезпечити собі мінімально прийнятні умови існування на острові, де він може покластися тільки на себе. Поступово Робінзон самостійно облаштовує своє «королівство», знаходить «підданих», і таким чином впорядковує природній хаос у певну систему, у чому, окрім зазначеного цивілізаційного відтворення, виявляється й певний індивідуалізм:

- *"This day I began to dig behind my tent into the rock, to make room for my further conveniency."* («Сьогодні почав довбати гору за наметом, щоб поширити свою оселю й зробити її ще зручнішою»);

- *"The next day, in searching the woods, I found a tree of that wood, or like it, which* ***in the Brazils they call the iron-tree****, for its* ***exceeding hardness****. Of this, with* ***great labour****, and* ***almost spoiling my axe****, I cut a piece, and brought it home, too, with difficulty enough, for it was* ***exceeding heavy****. The excessive hardness of the wood, and my having no other way, made me a long while upon this machine, for I worked it effectually* ***by little and little*** *into the form of a shovel or spade;"* («Шукаючи в лісі будівельний матеріал, знайшов те дерево (чи схоже на нього), яке **в Бразілії називають залізним** за його **надзвичайну твердість**. З **великими труднощами** і **дуже попсувавши свою сокиру**, я відрубав від нього шматок і насилу приволік додому, бо він був страшенно важкий. Я вирішив зробити з нього лопату. Дерево було таке тверде, що ця робота забрала в мене багато часу, але іншого виходу я не мав.») – важкість виготовлення простої лопати підкреслюється підсилюючими словами ("*great labour*", "*exceeding heavy*"), а для демонстрації наполегливості чоловіка у такій важкій справі Д. Дефо використовує літоту "*by little and little*", яка при перекладі була опущена, а перекладач зберіг лише загальний сенс. Також, у наведеному уривку ми виділили й репрезентацію освіченості Робінзона, тому що дерево, яке він порубав, він впізнав – навіть якщо це просто схоже дерево– ("*in the Brazils they call the iron-tree*") і йому відома особлива твердість цієї рослини ("*exceeding heavy*");

- *"I was* ***twenty days*** *hacking and hewing at it at the bottom; I was* ***fourteen more*** *getting the branches and limbs and the vast spreading head cut off, which I hacked and hewed through with axe and hatchet, and* ***inexpressible*** *labour; after this****, it cost me a month*** *to shape it and dub it to a proportion, and to something like the bottom of a boat, that it might swim upright as it ought to do****. It cost me near three months more*** *to clear the inside, and work it out so as to make an exact boat of it; this I did, indeed, without fire, by mere mallet and chisel, and* ***by the dint of hard labour****, till I had brought it to be a very handsome*

periagua…” («**Двадцять днів** я підрубував самий стовбур, а ще **чотирнадцять днів** обрубував сучки й відокремлював величезне розложисте верховіття. **Цілий місяць** я обтісував сокирою свою колоду, намагаючись надати їй форми човна, щоб вона могла прямо держатись на воді. **Три місяці пішло на те**, щоб видовбати її зсередини. Щоправда, я обійшовся без вогню і працював тільки долітцем та молотком. Нарешті **завдяки впертій праці** я зробив чудову пірогу...») – ми бачимо як багато днів Робінзон невпинно майструть пірогу із величезним трудом (“*inexpressible labour*”, “*by the dint of hard labour*”), що яскраво відображає ближню периферію концепту *HUMAN (ЛЮДИНА).* А із завершенням він щиро радується результату своєї праці (“*a very handsome periagua*”);

На окрему увагу заслуговує, власне, процес опанування Робінзоном базових ремесел, оскільки до корабельної аварії і його потрапляння на острів, він не володів ані землеробством, ані скотарством, ані рибальством, і навіть не знав як столярувати і будувати. Та в умовах повної ізоляції, де тільки ти сам здатен підвищити свої шанси на виживання, він поступово, через чуттєво-наочний досвід, базові знання і логіку, оволодіває кожним із них, нехай і не в ідеалі, але достатньо, щоб забезпечити собі нормальне існування в таких умовах:

- *“I have mentioned that I had saved **the few ears of barley and rice**, which I had so surprisingly found **spring up, as I thought, of themselves**, and I believe there were about **thirty stalks of rice, and about twenty of barley**; and now I thought it a proper time **to sow it, after the rains**, the sun being in its southern position, going from me”* («Я згадував уже, як був здивований, коли несподівано **побачив коло свого житла кілька колосків рису та ячменю**, що, **як мені здавалось, виросли самі собою**. Пригадую, там було **колосків тридцять рису і колосків двадцять ячменю**. І ось **після дощів**, коли сонце перейшло у південну півкулю, я вирішив, що настав найкращий час **для сівби**») – коли Робінзон несподівано знайшов рисові та житні колоски,

він зберіг їх до кращого часу (“*I had saved the few ears of barley and rice*”, “*I thought it a proper time to sow it, after the rain*…”), коли можна буде ефективно їх виростити. Для емоційного підсилення здивування персонажа, Д. Дефо використав оцінну лексику “*so surprisingly*” та “*spring up, as I thought, of themselves*”, щоб підкреслити, що герой і не сподівався побачити ці рослини у такому місці. Відповідно для вираження початку його шляху, як хлібороба, автор використовує лексику, пов’язану із культивуванням та хронологічно-астрономічними явищами (“*to sow it, after the rains, the sun being in its southern position, going from me*”). Читач вже бачить, що головний герой постійно спостерігає за особливостями змін пір року на його острові, погодними умовами, та постійно розмірковує як він це може використати найкращим чином для себе, що вказує на аналітичне планування;

- *“…I had no want of food, and of that which was very good too, especially **these three sorts**, viz. **goats, pigeons**, and **turtle**, or **tortoise**, which added to my grapes, Leadenhall market could not have furnished a table better than I, in proportion to the company; and though my case was deplorable enough, yet I had great cause for thankfulness that I was not driven to any extremities for food, but had rather plenty, even to **dainties.**”* («…харчів у мене вистачало; можу сказати навіть, що харчувався я чудово. Я завжди міг вибирати між **трьома сортами м’яса: козлятиною, голубами** й **черепахою**. Додавши до цього родзинки, я мав чудовий стіл, якого, гадаю, не постачив би й Ліденголлський ринок. Отже, хоч яке сумне було моє становище, а все ж я мав за що дякувати богові: я не тільки не терпів голоду, а їв досхочу, навіть міг іноді **ласувати**.») – спочатку Робінзон навчився полювати на різних тварин, які жили на острові, що навіть міг тепер вибирати, яке саме м’ясо він хоче скуштувати. Бачимо відповідну лексику на позначення острівної дичини (“*goats, pigeons, and turtle, or tortoise*”), а також, як автор використовує протиставлення, завдяки яким підкреслює плюси у, здавалося б, мінусовому загальному становищі Робінзона (“*though my case*

was deplorable enough, yet I had great cause for thankfulness"). Позитивні емоційно-оцінні епітети ("*was very good too*", "*plenty, even to dainties*") відображають дальню периферію концепту *HUMAN (ЛЮДИНА);*

- *"**I could have shot** as many as I pleased, but was very sparing of my **powder and shot**, and therefore had more mind **to kill a she-goat** if I could, which I could better **feed on**"* («Коли б я захотів, **я міг би настріляти птиці** без числа, але я беріг **порох** та **дріб** і волів **стріляти кіз**, оскільки **їхнє м'ясо смачніше**.») – відповідно мисливська лексика "*I could have shot*", "*powder and shot*", "*to kill*", "*she-goat*", "*feed on*";

- *"I had a great mind **to bring it home** if I could, for I had often been musing whether it might not be possible **to get a kid or two**, and so **raise a breed of tame goats**, which might **supply me** when my powder and shot should be all spent."* («Мені дуже хотілось **узяти його з собою**, бо я давно вже мріяв **приручити пару козенят** і **розвести череду ручних кіз**, щоб **забезпечити себе м'ясом** на той час, коли в мене вийдуть усі запаси пороху та дробу.») – головний герой міркує про розведення кіз (чим надалі він і займеться), щоб завжди бути забезпеченим м'ясом, а згодом і молоком. Це також є репрезентацією цивілізованості у ближній периферії концепту *HUMAN (ЛЮДИНА).*

Оскільки вся оповідь ведеться у форматі мемуар персонажа, то для репрезентації його неосяжної психологічної стійкості та рефлексії буквально використовується увесь текст, його композиційна побудова (особливо епізоди опису його чуттєвих переживань, та раціонального аналізу й планування). З врахуванням цього, найбільш ємним та вичерпним у відображені аспекту ментальної сили є щоденник Робінзона, в який він записував усе, що з ним трапилось, свої думки і клопотання, навіть якщо й лишав зовсім коротенькі записи (як наприклад у епізоді з його хворобою). Показовим є і комбінування у записнику головного героя як емоційно-

експресивної та оцінної лексики, так і більш нейтральної, яка просто констатує факти. Наприклад:

- *"September 30, 1659. – I,* ***poor miserable*** *Robinson Crusoe, being shipwrecked during a* ***dreadful storm*** *in the offing, came on shore on* ***this dismal, unfortunate island****, which I called 'The Island of Despair';"* («30 вересня 1659 року. Я, **нещасливий, бідолашний** Робінзон Крузо, зазнавши далеко від берега аварії під час **страшенної бурі**, був викинутий на берег **цього непривітного, похмурого острова**, який я назвав островом Розпуки.») – як ми вже розглядали вище, негативні конотації щодо острову ("*this dismal, unfortunate island*"), згодом перетворяться на позитивні (як-от "*O happy desert!*"), або нейтральні;

- *"Nov. 2. – I set up all my chests and boards, and the pieces of timber which made my rafts, and with them formed a fence round me, a little within the place I had marked out for my fortification."* («2 листопада. Зібрав усі ящики, дошки та шматки дерева від плотів і зробив із них огорожу навколо намету на площадці, яку відвів для своєї фортеці.») – тут простий виклад того, що зробив чоловік, без емоційно-оцінної окраски.

Просвітницька ідея свободи пронизує саму суть роману «Робінзон Крузо». Парадоксальна ізоляція персонажа від суспільства одночасно з тим є і його визволенням, справжньою свободою у її природній натуральності. Шлях усвідомлення свободи Робінзоном почався навіть не з корабельною аварією – він почався з його першим кроком на судно. Це стало кризовим поштовхом до знаходження справжнього себе та справжньої цінності життя. У розглянутих нами засобах вже присутня репрезентація свободи як ближньої, так і дальньої периферії концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)*, але наведемо декілька показових прикладів:

- *"I went on board in* ***an evil hour****, the 1st September 1659, being* ***the same day*** *eight years that I went from my father and mother at Hull, in order*

***to act the rebel to their authority**, and the fool to my own interests."* (**«Лихої години**, 1 вересня 1659 року, я ступив на корабель. **Саме того дня**, як і вісім років тому, коли я втік від батька та матері в Гулль, – того дня, коли я **повстав проти батьківської волі** і так безглуздо розпорядився своєю долею.») – бачимо вираження дальньої периферії, оскільки для персонажа дата вже набула певного символізму і стала роковою ("*an evil hour*", "*the same day*") – саме в цей день він вперше самостійно обрав життєвий шлях, проявив індивідуалізм та виразив прагнення до свободи, що й зображує відповідна лексика ("*to act the rebel to their authority*", "*my own interest*");

- "*I smiled to myself at the sight of this money: 'O **drug**!' said I, aloud, 'what art thou good for? Thou art not worth to me – no, not the taking off the ground; one of those knives is worth all this heap;'*" («Я посміхнувся, побачивши ці гроші: "**Непотрібний мотлох**! – сказав я вголос. – Навіщо ти мені тепер? Ти й того не вартий, щоб підняти тебе з землі. Всю цю купу золота я ладен віддати за будь-який із цих ножів..."») – Робінзон усвідомлює марність грошей у його ситуації, що звільняє його від матеріальних ілюзій та дозволяє переосмислити справжні цінності. Цікаво, що Д. Дефо використав слово "*drug*", яке має одним із денотативних значень: "*an illegal substance that people take to make them feel happy*" [62] (нелегальна речовина, яку люди вживають, щоб відчути себе щасливими), тож можна стверджувати, що у головного героя в цей момент гроші асоціюються з чимось отруєним, що викликає залежність, і від чого важко позбутися (в звичайних умовах). А він тепер нарешті вільний;

- *"Having now secured my habitation, as I thought, fully to my mind, I had **a great desire** to make **a more perfect discovery** of the island, and to see what **other productions** I might find, which I yet knew nothing of."* («Тепер, коли моє житло було досить захищене, я вирішив **ґрунтовніше обстежити** острів

і подивитись, чи немає тут **іще якихось тварин** і **рослин**, не відомих мені досі.») – Робінзон дуже воліє (“*a great desire*”) дослідити острів детальніше (“*a more perfect discovery*”), і головне, що він повністю вільний у своєму рішенні та пересуванні. Він не стоїть на місці, натомість продовжуючи пізнавати світ навколо себе (“*other productions*”) і перетворюючи його силою свого розуму і наполегливої праці. Письменник вдається до вищого ступеня вираження ознаки, використавши, власне, вищий ступінь порівняння прикметника “*perfect*” та прикметник “*great*” з відповідною силою вираження ознаки.

Висновки до другого розділу

У другому розділі нами було здійснено комплексний огляд творчості Даніеля Дефо в контексті доби Просвітництва, що дозволило глибше осмислити його внесок у становлення реалістичного роману XVIII століття. Ми окреслили історико-культурне тло епохи та визначили основні ідеї Просвітництва, які вплинули на формування нового суспільного і художнього мислення. Зокрема, проаналізували розвиток просвітницького реалізму як окремого напрямку, що виник у межах філософії розуму, прогресу, свободи та гідності. Ми здійснили порівняльний аналіз просвітницького і класичного реалізму XIX століття, врахувавши ідеологічно-естетичне підґрунтя і суспільно-історичний чинник кожної доби.

Ми оглянули життєвий і творчий шлях Д. Дефо з боку його суспільно-політичної активності, журналістської діяльності і глибокого інтересу до соціально-ідеологічної дійсності, у якій він жив. Нами встановлено, що саме поєднання публіцистичного досвіду, філософської ідеології та особистісного досвіду (в тому числі й підприємницького та мандрівного)

сформувало підґрунтя для новаторського підходу письменника у художній прозі, яка тільки почала оформлюватися як жанр. Дефо не лише започаткував піджанр робінзонади, але й істотно вплинув на формування і розвиток виховного роману, в якому особистість представлена в динамічному процесі морального і практичного зростання.

У результаті аналізу сюжетно-композиційної структури роману «Робінзон Крузо» було визначено її багатопланову прогресивність: поєднання автобіографічного наративу, елементів пригодницького і філософського жанрів, а також глибокої символіки природнього переходу від «дикунського» до «цивілізованого» змушують читача вірити у реальність написаного. У просвітницькій концептосфері твору підкреслюється значення людського розуму, наполегливої праці, духовної стійкості та морального самовдосконалення, що відображається різноманітними лексичними засобами та, насамперед, графічно-семантичною побудовою тексту взагалі.

Отже, у романі «Робінзон Крузо» лексичні засоби виступають визначальним чинником у репрезентації ідеалів просвітницької концептосфери, зокрема у вираженні концепту *HUMAN (ЛЮДИНА).* Засобами персоніфікацій, метафор, гіпербол, іроній, метонімій та докладних зображень повсякденних справ, внутрішніх переживаннь і раціонального планування (із використанням відповідно тематично окресленої лексики), автор формує образ незалежної, розумної, морально стійкої особистості, що здатна до самопізнання, духовного вдосконалення та зміни навколишнього середовища. Багатий лексичний інструментарій та передовий стиль оповіді, на становлення якого сильно вплинула публіцистично-політична діяльність Д. Дефо, докладно репрезентують провідну ідейну основу епохи Просвітництва у концептосфері твору.

РОЗДІЛ 3
СТВОРЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ВЕРСІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА НА ВКАЗАНУ ВИЩЕ ТЕМУ.

3.1. Роль електронних навчальних посібників в освітньому процесі.

У сучасних умовах шаленого розвитку цифрових технологій та постійного зростання обсягів інформації, особливої актуальності набуває звернення до такої категорії ресурсів електронної освіти, як електронні посібники для навчання. Вони все частіше стають ключовим засобом організації самостійної роботи студентів, індивідуалізують навчальний процес, і забезпечують інтерактивність та легкий доступ до навчального матеріалу.

Проблематика застосування інформаційно-комунікаційних технологій у системі освіти, зокрема цифрових підручників та навчальних матеріалів, уже протягом тривалого періоду знаходиться у фокусі педагогічних досліджень. В рамках наукових розвідок активно досліджуються питання класифікації комп’ютерно-орієнтованих інструментів для навчання, специфіка проектування інформаційних освітніх платформ, психолого-педагогічні принципи їх впровадження, а також вплив цифрових інновацій на навчальну мотивацію та становлення особистості учнів. Значну увагу у сучасному освітньому процесі приділяють, зокрема, розробці та ефективному використанню електронних освітніх ресурсів, таких як цифрові підручники та посібники, що є особливо важливим навчальним засобом в умовах дистанційної або змішаної форм освіти [41, с. 162].

Згідно з визначенням М. Пагути та А. Петреченко, електронний навчальний посібник – це комплексний програмно-методичний ресурс, який надає можливість студентам або учням опанувати навчальний курс повністю чи частково самостійно, за підтримки викладача [41, с. 164]. Такий засіб передбачає наявність структурованого контенту, інтегровані словники або глосарії і функціонал для оцінювання рівня засвоєних знань.

Дослідники наводять наступні дидактичні переваги електронних засобів навчання:

- технологія гіпертексту застосовується для спрощення навігації та сприяє індивідуалізованому вивченню матеріалу;
- технологія мультимедіа дозволяє підвищувати концентрацію студента і робить процес унаочнення навчально-пізнавальної інформації більш цікавим;
- інформація різного типу й обсягу інтегрується в рамках одного носія [Там само].

Також, як зазначає І. Федорчук, серед загальних переваг електронних посібників виділяють:

- здатність багаторазово редагувати зазначені ресурси для навчання;
- розповсюджувати без значного фінансового внеску;
- легкий рівень адаптивності під індивідуальні потреби користувача, що дозволяє ефективно реалізовувати принцип диференційованого підходу в навчанні [52, с. 400].

Загальний процес розробки електронного навчального посібника складають такі основні етапи:

1) *Підготовчий етап.* На цьому етапі визначається навчальний курс посібника. Створюються текстові матеріали, добираються ілюстрації та довідкова інформація. Розробляється сценарій та ескізи інтерфейсу.

Розробник враховує особливості цільової аудиторії, що у свою чергу впливає на варіативність подання матеріалу;

2) *Основний етап.* На ньому, власне, створюється електронне навчальне середовище (посібник): його наповнення інформацією, впровадження інтерактивних елементів, забезпечення зрозумілої структури та чіткого викладу матеріалу. Важливо також уникати надмірності у візуальних або текстових компонентах;

3) *Завершальний етап.* Передбачає процес технічного тестування і внесення корективів у підручник. Сюди входить й виправлення виявлених вад, а також пілотне використання матеріалу серед цільової аудиторії. Мета – подальше покращення та успішне впровадження у навчальний процес [31, с. 65; 41, с. 165; 52, с. 400– 401].

Застосування мультимедійних інструментів у електронному навчальному посібнику дозволяє формувати виразний, демонстраційний і якісний ілюстративний контент, що може включати пласкі та/або об’ємні картинки, розширену кольорову гаму, аудіо-супровід, а також інтерактивне відображення 3D моделей з різних ракурсів. В процесі впровадження графічних елементів важливо брати до уваги й технічні особливості користувацьких пристроїв, особливо різні показники роздільної здатності дисплеїв і колірної глибини. Це надасть змогу забезпечити доступність матеріалів на більшості типових систем.

Розробка окремих блоків мультимедійного курсу може здійснюватися одночасно, а їх з’єднання відбувається вже на фінальній стадії створення. Курс структурують за тематичними розділами, впроваджують систему гіпертекстових переходів, що забезпечує ефективне орієнтування у контенті. Для зручного вивчення значного обсягу навчальної інформації потрібно передбачити добре продуманий інтерфейс користувача та зрозумілу навігацію.

М. Пагута та А. Петреченко наводять такі варіанти опрацювання матеріалу, як:

- *оглядово-інформаційний*: передбачає вивчення матеріалу у зручний спосіб: ознайомлення з теоретичними розділами та перегляд ілюстрацій, включно з мультимедійними. Цей метод дещо нагадує функції звичайного друкованого підручника;
- *навчально-тестувальний*: поєднує процес ознайомлення з конкретною темою і тестовий контроль, що надає можливість негайно оцінити ступінь розуміння матеріалу;
- *контрольно-оцінювальний*: надає користувачам можливість проходити фінальні тести, які охоплюють увесь навчальний контент посібника. Перевірка знань у такому випадку може мати як діагностичну (оцінювальну), так і навчальну (формуючу) функцію, що сприяє як визначенню результатів навчання, так і подальшому поглибленню засвоєних знань [41, с. 167].

Таким чином, застосування електронного навчального посібника сприяє зростанню самостійності та активності студентів у навчанні. Цей формат надає можливість не тільки самостійно працювати з матеріалом, але й перевіряти себе і діагностувати рівень власних знань, що дозволяє доопрацювати тему, яка викликала труднощі. В той же час, задля ефективного використання цифрових засобів навчання обов’язково варто враховувати психо-педагогічну доцільність, що передбачає обґрунтоване поєднання новітніх технологій та класичних методів для поліпшення та підвищення якості освітнього процесу.

3.2. Створення сайту для самостійного навчання студентів на платформі Google Sites.

Одним з найефективніших рішень у створенні електронних навчальних просторів є застосування конструкторів сайтів – веб-платформ, що дають змогу без спеціальної кваліфікації у програмуванні розробляти інтерактивні, впорядковані та зручні для користувачів навчальні ресурси. Такі інструменти дозволяють розміщувати навчальні матеріали різних типів (тексти, зображення, відео, тести), забезпечувати просту навігацію, миттєве оновлення контенту, а також автоматично адаптуються під різні гаджети.

Серед безлічі конструкторів, на окрему увагу заслуговує сервіс Google Sites – безкоштовний онлайн-конструктор сайтів від Google, який надає можливість швидко створювати прості і функціональні сайти. Інтеграція з іншими сервісами Google (такими, як Google Диск, Документи, Таблиці, Презентації, Тести в рамках Google Forms та ін.) робить цю платформу надзвичайно практичною у процесі створення освітніх сайтів. Простий та інтуїтивно зрозумілий інтерфейс, можливість спільної онлайн-роботи, гнучке структурування навчального матеріалу – усе це робить Google Sites корисним і, головне, доступним інструментом для використання в освітньому процесі.

Детально описувати кожен крок (як наприклад, додавання строки тексту для заповнення на сторінку) із застосуванням функціональних можливостей Google Sites ми не вважаємо за потрібне – з цим ви можете ознайомитись і самі у будь-який зручний час. До того ж, нас більше цікавить сутність нашої розробки і відповідно структура створеного нами ресурсу.

Перед початком роботи, у власному робочому просторі ми написали чорновий варіант усієї структури майбутнього сайту – цей варіант містив дуже узагальнені тези про те, що за чим ми плануємо робити. Вийшов своєрідний «скетч» сайту, який виглядає наступним чином:

I. *Головна сторінка* (коротко зазначити про що ресурс, додати навігацію-кнопки);
II. *Теоретичний блок* (про концепт, концептосферу, художній концепт, просвітницькі ідеали та просвітницькій реалізм, біографія і творчий шлях Д. Дефо);
III. *Аналітичний блок* (результати аналізу з другого розділу, концепт *HUMAN (ЛЮДИНА)*);
IV. *Додатково: глосарій* (записати ключові і деякі додаткові терміни);
V. *Тестовий блок* (тест із 40 питань).

Перед початком розробки, паралельно із повторним переглядом нашого дослідження, ми доробили цей невеликий план, конкретніше розгорнули ключові моменти, розділили роботу на міні-етапи, а також написали уривки тексту для подальшого заповнення контенту на сайті. Медіа-матеріалів на нашому сайті небагато: загалом ми обрали лише ілюстративний супровід, який не перенавантажує студента і виконує не тільки функцію привернення уваги, а й естетично-приємну.

Для початку ми вирішили розробити головну сторінку і «каркас» сайту до неї. На головній сторінці ми змістовно охарактеризували ресурс і поки що залишили її такою. Під каркасом ми маємо на увазі створення усіх ключових сторінок, поки не заповнених контентом, а також зв’язування їх одна з одною відповідними кнопками. Таким чином, згідно з планом, ми отримали, вкладки «Теорія» і «Аналітика», які в собі містять перехід до:

- «*Теорія*»: сторінок «Концепт і концептосфера», «Ідеали епохи Просвітництва: просвітницький реалізм» та «Життя і творчість Д. Дефо»;
- «*Аналітика*»: сторінок «Сюжетно-композиційні особливості роману “Робінзон Крузо”» та «Лексичні засоби вираження концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)*».

Тож, теоретична та аналітична сторінки є перехідними на нашому сайті. Перехід до зазначених підсторінок реалізується за допомогою кнопок з відповідними назвами. Над кнопками ми також розмістили умовні ілюстративні зображення.

Далі ми перейшли до наповнення контентом основних сторінок, почавши з теоретичних. Паралельно з цією роботою поступово ми доповнювали сторінку «Глосарій» потрібними термінами. Сторінки «Концепт і концептосфера» та «Ідеали епохи Просвітництва: просвітницький реалізм» ілюстративного матеріалу не містять, але вони є найбільш стисло змістовними з усіх. Ми вирішили, що для них буде доречно зберегти більш строгий тон викладу матеріалу. В інших сторінках ілюстративні матеріали присутні, відповідно до змісту.

Охарактеризуємо кожну з основних сторінок:

- «Концепт і концептосфера» розглядає проблематику понять понять «концепт», «концептосфера» та «художній концепт», а також надає структуру концепту загального і художнього;
- «Ідеали епохи Просвітництва: просвітницький реалізм» надає ключову і актуальну в рамках теми ресурсу інформацію про ідеологічне підґрунтя доби Просвітництва, а також окреслює просвітницький реалізм;
- «Життя і творчість Д. Дефо» присвячена біографії Даніеля Дефо у зв’язку з його творчим шляхом (яке почалося не зовсім з художньої літератури, а з політично-публіцистичної діяльності взагалі);
- «Сюжетно-композиційні особливості роману “Робінзон Крузо”» представляють відповідну назві сторінки інформацію;
- «Лексичні засоби вираження концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)*» представляє результати проведеного нами аналізу зазначеного концепту в просвітницькій концептосфері «Робінзона Крузо».

Після завершення роботи над усіма ключовими сторінками, ми доопрацювали головну сторінку, на яку також додали навігацію у вигляді кнопок:

- «Теоретичний блок» переадресовує на проміжну сторінку «Теорія»;
- «Аналітичний блок» переадресовує на проміжну сторінку «Аналітика»;
- «Тестовий блок» переадресовує на окрему сторінку з тестом і відповідною назвою «Тест»;
- «Глосарій» відповідно направляє користувача на однойменну сторінку.

Сайт виявився майже готовим – залишилось лише розробити тест для самоконтролю студентів. Як ми зазначили вище, Google Sites передбачає інтеграцію з іншими сервісами Google, зокрема і з Google Forms. Це дуже зручно, тому й тестові завдання ми розробили з використанням форми. Але перед безпосередньою роботою у сервісі, ми повернулися до нашого робочого простору з планом, у якому й вирішили складати тестові завдання. Тільки після цього (і детальної перевірки), ми продублювали тест у створену нами форму Google, яку додали на сторінку «Тест».

Тест складається з двох частин, кожна з яких, відповідно, стосується теоретичного та аналітичного блоків. На кожну частину розраховано по двадцять завдань. Представимо загальну структуру завдань у відповідності з підтемами сайту:

I. *Частина перша:*
   - «Концепт і концептосфера» – сім питань;
   - «Ідеали епохи Просвітництва: просвітницький реалізм» – п’ять питань;
   - «Життя і творчість Д. Дефо» – вісім питань.

II. *Частина друга:*

- «Сюжетно-композиційні особливості роману “Робінзон Крузо”» – вісім питань;
- «Лексичні засоби вираження концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)*» – дванадцять питань.

Після фінального етапу роботи з тестом і повторної перевірки усіх фрагментів структури сайту, ми опублікували наш електронний посібник в мережу Інтернет. Його можна відвідати за посиланням: https://sites.google.com/view/enlconsdefoe/

Висновки до третього розділу

У цьому розділі ми змістовно окреслили роль електронних навчальних посібників в освітньому процесі. Зокрема, наголосили на їхніх перевагах над традиційними посібниками, серед яких: зручність для самостійної роботи над матеріалом, можливість інтерактивності, диференційованого навчання та самоконтролю, а також, звісно, виключна актуальність у сучасному процесі цифровізації освіти. Ми узагальнили етапи розробки електронного навчального посібника

Друга частина третього розділу розглянула, власне, процес розробки електронного навчального посібника за темою «Лексичні засоби вираження просвітницьких ідей в концептосфері роману Д. Дефо “Робінзон Крузо”». Ми описали створення сайту від «зародку» у вигляді простого плану-скетча, до повної структури із зазначенням усіх нюансів та плануванням щодо його наповнення. У кінці розділу представили посилання на результат нашої роботи.

ВИСНОВКИ

У ході нашого дослідження ми реалізували нашу мету, що полягала в розробці електронного посібника для самостійної роботи студентів, який містить теоретичний матеріал, результати аналізу лексичних засобів вираження концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)* у романі Д. Дефо, а також тестові завдання для самоконтролю та закріплення отриманих знань. Реалізація мети була конкретизована в поставлених завданнях, результати яких викладемо у тезах:

1) Було проведено узагальнюючий аналіз лінгвокультурологічних праць, присвячених дослідженню понять «концепт», «концептосфра» та «художній концепт». Проаналізовані наукові підходи підтверджують складність і багатогранність поняття концепту, що функціонує на перетині таких наук, як мовознавство, філософія, психологія (особливо когнітивістика та концептологія, як її підрозділ), культурологія та літературознавство. У межах когнітивного підходу концепт постає як складна динамічно-варіативна ментальна одиниця, що містить у собі як поняттєвий, так і асоціативно-образний рівні. Концептосфера, у свою чергу, розглядається багатьма дослідниками як сукупність концептів певної мовної культури, що відображає специфіку національного світогляду. Виконавши огляд праць дослідників, що займалися визначенням та типологізацією поняття концептосфери, ми дійшли висновку, що концептосфера є структурованою множиною концептів, що синтезує національно-культурне й індивідуальне знання про світ. Оскільки наша робота передбачала аналіз художнього тексу, окрему увагу ми приділили концепту художньому. Він функціонує як інтелектуально-образний

стрижень літературного твору, який реалізується через систему символів, метафор і асоціацій, а також є результатом творчої мисленнєвої діяльності автора і водночас суб'єктивною інтерпретацією з боку читача, що забезпечує комунікативну взаємодію між концептосферами автора й реципієнта;

2) Було досліджено творчість Д. Дефо у контексті доби Просвітництва, здійснено порівняльний аналіз просвітницького та класичного реалізму XIX століття, а також проаналізовано сюжетно-композиційні особливості роману «Робінзон Крузо». Таким чином, ми окреслили історико-культурне тло епохи та визначили основні ідеї Просвітництва, які вплинули на формування нового суспільного і художнього мислення. Зокрема, проаналізували і розвиток просвітницького реалізму як окремого напрямку, що виник у межах філософії розуму, прогресу, свободи та гідності. Під час аналізу реалізму XVIII та XIX століть ми врахували ідеологічно-естетичне підґрунтя і суспільно-історичний чинник кожної доби. Життєво-творчий шлях Д. Дефо був розглянутий з боку його суспільно-політичної активності, журналістської діяльності і глибокого інтересу до соціально-ідеологічної дійсності, у якій він жив. Письменник не лише започаткував піджанр робінзонади, але й істотно вплинув на формування і розвиток виховного роману, в якому особистість представлена в динамічному процесі морального і практичного зростання. Аналіз сюжетно-композиційної структури роману «Робінзон Крузо» визначив поєднання автобіографічного наративу, елементів пригодницького і філософського жанрів, а також глибокої символіки природнього переходу від «дикунського» до «цивілізованого», що у свою чергу створює переконливе відчуття реальності зображуваних подій;

3) Було проведено дослідження концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)* у романі «Робінзон Крузо». У межах просвітницької концептосфери твору простежується відповідне епосі значення людського розуму, наполегливої

праці, духовної стійкості та морального самовдосконалення. Це відображається різноманітними лексичними засобами та, насамперед, графічно-семантичною побудовою тексту взагалі. У зазначеному романі для репрезентації концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)* використовуються такі лексичні засоби, як персоніфікації, метафори, гіперболи, іронії, метонімії та докладні зображення повсякденних справ, внутрішніх переживаннь і раціонального планування. Через них автор формує образ незалежної, розумної, морально стійкої особистості, що здатна до самопізнання, духовного вдосконалення та зміни навколишнього середовища. Зокрема, нами було визначено, що ближня периферія концепту *HUMAN (ЛЮДИНА)* втілює уявлення про людину як особистість розумну, моральну, працьовиту і здатну до духовного самовдосконалення; а дальня периферія – більш метафоричне, філософське чи абстрактне уявлення про людину в контексті світу, природи і суспільства, а також репрезентує емоційно-оцінні конотації як головного героя, так і відповідно самого автора, який втілив їх через Робінзона;

4) На основі здобутих матеріалів було створено електронний навчальний посібник для самостійної роботи студентів, що став практичною реалізацією нашої кваліфікаційної роботи. Посібник розроблений на платформі Google Sites із відповідною нашому дослідженню темою. У межах створеного ресурсу представлено систематизований теоретичний матеріал (теоретичний блок), результати практичного аналізу, а також глосарій ключових понять та тестові завдання для самоперевірки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка: учеб. пособие. / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Издательство «Флинта»: Издательсво «Наука», 2012. – 288 с.
2. Англійсько-українські словники. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://e2u.org.ua/ *(дата звернення 21.12.24)*
3. Аскольдов А. С. Концепт и слово / А. С. Аскольдов // Русская речь: новая серия II / под ред. Л. В. Щербы. – Ленинград: «ACADEMIA», 1928. – с. 28-44.
4. Белінська Ю. Поняття літературного концепту: проблеми трактування. [Електронний ресурс] / Ю. Белінська. – Режим доступу до ресурсу: http://filol.dspu.in.ua/index.php/filol/article/view/101/98 *(дата звернення 16.11.24)*
5. Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості: лекції / П. В. Білоус. – Житомир: Рута, 2009. – 336 с.
6. Гаврило І. В. Історія зарубіжної літератури XVII-XVIII ст.: навч. посіб. / І. В. Гаврило, М. М. Рошко, Славич Т. Я. – Ужгород: УжНУ, 2022. – 117 с.
7. Гаврюшенко О.А. Історія світової культури: навч. посібник / О. А. Гаврюшенко, В. М. Шейко, О. В. Кравченко; наук. ред. В. М. Шейко. – К.: Кондор, 2006. – 404 с.
8. Газуда О. М. Поняття концепту в сучасній лінгвістиці. [Електронний ресурс] / О. М. Газуда. – Режим доступу до ресурсу: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/22_2018/part_1/9.pdf (*дата звернення 01.10.24*)
9. Гайдук Г.В. Концепт як базове поняття когнітивної лінгвістики. [Електронний ресурс] / Г. В. Гайдук. – Режим доступу до ресурсу: https://www.rusnauka.com/27_SSN_2012/Philologia/3_117439.doc.htm (*дата звернення 01.10.24*)
10. Гамзаєва-Прутковська Е. В. Тематика та проблематика роману Д. Дефо «Робінзон Крузо» в контексті ідей просвітництва. : Мови та літератури у полікультурному суспільстві. // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції молодих вчених та здобувачів вищої освіти (15 листопада 2019 р.). / за заг. ред. к. філол. н., доцента Федорової Ю. Г. – Маріуполь: МДУ, 2019. – с. 80-82.

11. Голобородько К. Ю. Лінгвістичний статус концепту. [Електронний ресурс] / К. Ю. Голобородько. – Режим доступу до ресурсу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/75094/09-Goloborodko.pdf?sequence=1 (*дата звернення 02.10.24*)

12. Гончарук О. Текстові концепти: проблема трактування і визначення. [Електронний ресурс] / О. Гончарук. – Режим доступу до ресурсу: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5b02022c-bdd4-4a86-8ebb-58fc694767a8/content *(дата звернення 17.11.24)*

13. Гром'як Р. Літературознавчий словник-довідник / Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.

14. Губа Л. В. Художній концепт як репрезентант поетичної мовної свідомості. [Електронний ресурс] / Л. В. Губа. – Режим доступу до ресурсу: https://www.molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5019/4925 *(дата звернення 16.11.24)*

15. Дефо Д. Робінзон Крузо. [Електронний ресурс] / Д. Дефо. – Режим доступу до ресурсу: https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=84 (*дата звернення 04.11.24*)

16. Енциклопедія сучасної України. [Електронний ресурс] – режим доступу до ресурсу: https://esu.com.ua/ (*дата звернення 14.11.24*)

17. Ємець Н. О. Художній концепт: моделі реконструкції. [Електронний ресурс] / Н. О. Ємець. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnuflm_2012_23_12 *(дата звернення 17.11.24)*

18. Загнітко А., Монастирецька Г. Лінгвістика тексту: Хрестоматія. / А. Загнітко, Г. Монастирецька. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – 164 с.

19. Заоборна М. Дихотомія «смисл-текст» в екстраполяції на мотив як лінгвістичну текстову категорію. [Електронний ресурс] / М. Заоборна. – Режим доступу до ресурсу: https://ispan.waw.pl/ireteslaw/bitstream/handle/20.500.12528/1264/DICHOTOMY%20SENSE_TEXT.pdf?sequence=1&isAllowed=y (*дата звернення 02.10.24*)

20. Зарва В. А. Просвітництво як феномен світової культури. [Електронний ресурс] / В. А. Зарва. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2014_2_5 (*дата звернення 21.10.24*)

21. Іващенко В. Л. Семантика ментальності концепту. [Електронний ресурс] / В. Л. Іващенко. – Режим доступу до ресурсу:

http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/182996/05-Ivashchenko.pdf?sequence=1 (*дата звернення 01.10.24*)

22. Кагановська О. М. Проблема інтерпретації текстових концептів у художньому прозаїчному творі / О. М. Кагановська // Мова і культура. – 2001. – Т. IV, вип. 3. – с. 114-121.

23. Климчук О. Р. Просвітницька концепція людини у романі Д. Дефо «Робінзон Крузо». [Електронний ресурс] / О. Р. Климчук. – Режим доступу до ресурсу: https://content.freelancehunt.com/snippet/75717/c6a39/1222112/%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0+%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0.docx (*дата звернення 29.10.24*)

24. Кожушко І. Про специфіку вживання терміна «концептосфера» в сучасній когнітивній лінгвістиці. [Електронний ресурс] / І. Кожушко. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2011_22_59 *(дата звернення 17.10.24)*

25. Комаров С. А. Зарубіжна література XVII–XVIII століть (бароко, класицизм, Просвітництво): навч.-метод. посіб. для студентів ЗВО філологічного профілю / С. А. Комаров, О. С. Карпіна, О. М. Алексєєва. – Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2021. – 263 с.

26. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посібник / І. М. Кочан – К.: Знання, 2008. – 214 с.

27. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : Підручник. / М. П. Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 368 с.

28. Краснобаєва-Чорна Ж. Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту ЖИТТЯ в українській фраземіці). [Електронний ресурс] / Ж. Краснобаєва-Чорна. – Режим доступу до ресурсу: https://core.ac.uk/download/pdf/38335638.pdf (*дата звернення 17.10.24*)

29. Кретов П. Концепція безсмертя та трансформації ідеї Просвітництва: І. Кант і Дж. Е. Мактаґарт. [Електронний ресурс] / П. Кретов. – Режим доступу до ресурсу: https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/743/678 (*дата звернення 17.10.24*)

30. Лімборський І. Просвітництво в дослідженнях англійських літературознавців кінця 90-х – 2000 рр. [Електронний ресурс] / І. Лісборський. – Режим доступу до ресурсу:

http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/173354/04-Limborsky.pdf?sequence=1 (*дата звернення 21.10.24*)

31. Мар'єнко О., Іванченко А. Із досвіду: використання конструкторів сайтів в освітньому процесі. / О. Мар'єнко, А. Іванченко. // Збірник тез наукових доповідей здобувачів вищої освіти Бердянського державного педагогічного університету. – Т.3. Природничі науки – Бердянськ, 2022. – с. 64-66

32. Маркова М. В. «Концепт» та «концептуалізація» у сучасному літературознавстві / М. В. Маркова // Питання літературознавства. – Чернівці: Рута, 2007. – Вип. 74. – с. 317-324.

33. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.

34. Мацьків П. В. Концептосфера БОГ як відображення концептуальних просторів. [Електронний ресурс] / П. Мацьків. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2012_2012_27 *(дата звернення 17.10.24)*

35. Мацько Л. Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту. [Електронний ресурс] / Л. Мацько. – Режим доступу до ресурсу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/37180/09-Macko.pdf?sequence=1 (*дата звернення 29.10.24*)

36. Мельничук О. Д. Концепти як елементи семантики тексту. [Електронний ресурс] / О. Д. Мельничук. – Режим доступу до ресурсу: http://studentam.net.ua/content/view/8783/97/ (*дата звернення 01.10.24*)

37. Мойсеєнко С. М. Метафора та метонімія як лексичні засоби творення образності мови в комп'ютерному дискурсі. / С. М. Мойсеєнко // Наукові записки. Серія : Філологічна. – 2012. – Т. І, вип. 26. – с. 218-221.

38. Наконечна А. О. Вплив ідей Просвітництва на духовне життя європейського суспільства кінця XVIII – початку XIX століття. : Маріупольский молодіжний науковий форум: традиційні й новітні аспекти дослідження і викладання іноземних мов і літератури. // Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції студентів, аспірантів і молодих учених (28 квітня 2015 р.) / за заг. ред. к. п. н., доцента Кажан Ю. М. – Маріуполь: МДУ, 2015. – Частина І. – с. 117-118.

39. Ніколенко О. Зарубіжна література: підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти. / О. Ніколенко, М. Зуєнко, Б. Стороха. – К.: «Грамота», 2022. – 207 с.

40. Онлайн-бібліотека словників української мови. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://goroh.pp.ua/ (*дата звернення 14.11.24*)

41. Пагута М., Петреченко А. Педагогічні засади створення електронного навчального посібника. / Н. М. Самарук // Збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред.-упоряд. В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. – Вип.1. – Дрогобич: Посвіт, 2012. – с.161-168.

42. Паршак К. Д. Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження. [Електронний ресурс] / К. Д. Паршак. – Режим доступу до ресурсу: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22547/Parshak.pdf (*дата звернення 29.10.24*)

43. Петренко К. О. Образ природної людини в романі Даніеля Дефо «Життя та дивовижні пригоди Робінзона Крузо». [Електронний ресурс] / К. О. Петренко. – Режим доступу до ресурсу: http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/787878787/4736/%d0%9f%d0%b5%d1%82%d1%80%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be.pdf?sequence=1&isAllowed=y (*дата звернення 29.10.24*)

44. Плотнікова Н. В. Поняття «концептосфера» та «концепт» у сучасній лінгвістиці. [Електронний ресурс] / Н. В. Плотнікова. – Режим доступу до ресурсу: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/1_2020/part_1/19.pdf (*дата звернення 02.10.24*)

45. Полюжин М. Поняття, концепт та його структура. [Електронний ресурс] / М. Полюжин. – Режим доступу до ресурсу: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/7847/1/43.pdf *(дата звернення 16.10.24)*

46. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.

47. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : Підручник. / О. О. Селіванова. – Полтава: «Довкілля-К», 2008. – 711 с.

48. Сергеева Е.В. Концепт-универсалия и художественный концепт: проблема классификации. [Електронний ресурс] / Е. В. Сергеева. – Режим доступу до ресурсу: https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-universaliya-i-hudozhestvennyy-kontsept-problema-klassifikatsii *(дата звернення 17.11.24)*

49. Сидоренко І. А. Методика опису художнього концепту в сучасних антропологічних дослідженнях. [Електронний ресурс] / І. А. Сидоренко. – Режим доступу до ресурсу: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/6/25.pdf *(дата звернення 16.11.24)*

50. Сухова А. В. Лексичні засоби вираження експресивості в англомовній новелі. [Електронний ресурс] / А. В. Сухова. – Режим доступу до ресурсу: http://novafilolohiia.zp.ua/index.php/new-philology/article/view/254/251 (*дата звернення 17.10.24*)

51. Тверітінова Т. І. Історія зарубіжної літератури XIX століття. Доба реалізму: навч. посіб. для студ. / Т.І. Тверітінова. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. – 424 с.

52. Федорчук І.І. Створення електронного посібника / І. І. Федорчук, А.В. Шилов, Л.С. Франчук, С.В. Наливайко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. – Вип. 11. – Київ-Вінниця, 2006. – с. 399-403.

53. Фісак І. Категорія «концепт» у сучасному науковому дискурсі. [Електронний ресурс] / І. Фісак. – Режим доступу до ресурсу: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/4168/1/Fisak.pdf (*дата звернення 02.10.24*)

54. Хміль В. В. Ідея особистого самовизначення в філософії просвітництва / В. В. Хміль // Антропологічні виміри філософських досліджень: зб. наук. пр. – 2017. – Вип. 11. – с. 127-134.

55. Хорошун О., Левченко О. До питання типології концептів. [Електронний ресурс] / О. Хорошун, О. Левченко. – Режим доступу до ресурсу: http://eprints.zu.edu.ua/34095/1/195-%d0%a2%d0%b5%d0%ba%d1%81%d1%82%20%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%96-381-1-10-20220608.pdf (*дата звернення 02.10.24*)

56. Храбан Т. Є. Концептосфера як сукупність концептів у когнітивній лінгвістиці / Т. Є. Храбан // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. – 2014. – Вип. 27. – с. 74-79.

57. Януш Х. Поняття і концепт. Критерії розрізнення. [Електронний ресурс] / Х. Януш. – Режим доступу до ресурсу: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6265/1/Yanush.pdf (*дата звернення 02.10.24*)

58. Biology Online: Dictionary. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.biologyonline.com/dictionary *(дата звернення 21.12.24)*

59. Cambridge Dictionary. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/ *(дата звернення 21.12.24)*

60. Charlton T. L. Harpers' Latin dictionary. [Електронний ресурс] / T. L. Charlton. – Режим доступу до ресурсу: https://archive.org/details/harperslatindict00lewi/page/n7/mode/2up (*дата звернення 14.11.24*)

61. Collins Dictionary. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.collinsdictionary.com/ *(дата звернення 21.12.24)*

62. Defoe D. Serious Reflections during the life and surprising adventures of Robinson Crusoe : with his Vision of the Angelick world. [Електронний ресурс] / D. Defoe. – Режим доступу до ресурсу: https://archive.org/details/seriousreflectio00defo/mode/2up *(дата звернення 02.11.24)*

63. Defoe D. The Life and Adventures of Robinson Crusoe. [Електронний ресурс] / D. Defoe. – Режим доступу до ресурсу: https://www.gutenberg.org/files/521/521-h/521-h.htm (*дата звернення 04.11.24*)

64. Enlightenment Ideal Of Defoe's Novel Robinson Crusoe. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://hub.edubirdie.com/examples/enlightenment-ideal-of-defoes-novel-robinson-crusoe/ *(дата звернення 04.11.24)*

65. Lemos H. M. R. The dark side is the bright side, in Robinson Crusoe: a transdisciplinary reading of Daniel Defoe's novel. [Електронний ресурс] / H. M. R. Lemos. – Режим доступу до ресурсу: https://lume.ufrgs.br/bitstream/handle/10183/7922/000560814.pdf?sequence=1&isAllowed=y *(дата звернення 02.11.24)*

66. Longman Dictionary of Contemporary English Online. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.ldoceonline.com/ *(дата звернення 21.12.24)*

67. Merriam-Webster. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.merriam-webster.com/ *(дата звернення 21.12.24)*

68. Online Etymology Dictionary. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.etymonline.com/ *(дата звернення 21.12.24)*

ДОДАТОК

```
<!DOCTYPE html>
<html lang="en">
<head>
   <meta charset="UTF-8">
   <title>Test</title>
<style>
      p.dline {
            line-height: 1.5;
      }
      P {
            line-height: 1.2em;
      }
</style>
   <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1">
   <link rel="stylesheet" href="../style.css">
   <link rel="stylesheet" href="../BootStrap.css">
</head>
<body>
<header class="head">
   <div class="ik"><p class="theme"><h1><b><center>Життя і творчість Д. Дефо</center></b></h1></p></div>
</header>
<main>
   <div id="menu">
      <p class="pil">Menu</br></p>
      <p><a href="/pages/page.html">Головна сторінка</a></p>
      <p><a href="../theory/indexO.html">Теорія</a></p>
      <p><a href="../analysis/indexO.html">Аналітика</a></p>
      <p><a href="../index.html">Тест</a></p>
      <p><a href="../glosary/indexS.html">Глосарій</a></p>

   </div>
   <div class="shadow" id="test">
      <div class="form-group">
        <p><div align="justify">
         <img src="../Ambrose_Bierce-1.jpg" class="image" alt="" align="left" vspace="5" hspace="5">
```

Одним з найяскравіших діячів англійського Просвітництва був Данієль Дефо – багатогранна особистість, чия письменницька, публіцистична й політична активність суттєво вплинула на формування просвітницького реалізму.</br>

Народився майбутній письменник та публіцист 1660 року в Лондоні, у пуританській родині дисидента Джеймса Фо – торговця-фермера, який також займався й виробництвом свічок. Підліткові роки Даніель провів у приватній протестантській школі Ньюінгтона, яка заклала важливий фундамент знань на усе життя. Після випуску у віці дев'ятнадцяти років Дефо, замість подальшої роботи священником, вирішує продовжити батьківський шлях комерсанта. Тож протягом наступних п'яти років митець наполегливо опановував бухгалтерську та торгівельну справи. І не дарма, оскільки у торгівельній діяльності він мав зразковий успіх (хоча й не одразу) – продавав вина й тютюн, панчохи, займався виробництвом цегли та черепиці. Даніель навіть сягав банкрутства декілька разів, проте завжди знаходив рішення і починав все спочатку.</br>

Після одруження з Мері Таффлі у 1684 році він переїхав у Корнхілл, де через вісім років вперше зазнав невдачі у спробі вести бізнес. У наслідок помилкових інвестицій Дефо заборгував аж ста сорокам кредиторам, за що був ув'язнений. </br>

Свої роздуми щодо банкрутства потім письменник викладе у другому томі праці «Повний англійський торговець» (1727 р.), а проблематику у виборі ідей (абсурдна або геніальна?) для реалізації представить в соціологічному трактаті «Дослід про проекти» (1697 р.). Метою есе автор заклав досягнення підвищення раціональності, справедливості та економічної ефективності суспільства, тож серед впливових людей воно не лишилося непоміченим. </br>

Кінець XVII століття в Англії позначився моральною кризою та релігійними переслідуваннями. Цей період припав на зміни соціально-економічного устрою англійської держави та формування

принципового нового ідеалу громадянина та людини взагалі, що репрезентують роботи Дефо, особливо його magnum opus (лат. – «головний твір») «Робінзон Крузо». </br>

У «Серйозних роздумах» (1720 р.) наполегливий автор не просто так писав про важливість терпіння та праці, оскільки саме вони допомогли йому пережити усі життєві перипетії. Дефо багато читав та подорожував: він встиг пожити в Іспанії, бував у Франції, Італії та Баварії, а рідні англійські землі самостійно досліджував верхи. Письменник також володів п'ятьма мовами, що разом із мандрівним досвідом суттєво сприяло розширенню його концептуальної картини світу та більш поглибленому розумінню і, відтак, зображенню багатьох життєвих речей у своїх творах. </br>

Д. Дефо ще з юнацтва був зацікавлений у суспільно-політичному житті країни, тому постійно спілкувався з однодумцями-дисидентами, та навіть приймав участь у невдалому повстанні проти Якова II у 1685 році під проводом герцога Монмаута. За це його деякий час переслідувала влада, проте Даніелю вдалося уникнути покарання і продовжити свою комерсантську та письменницьку діяльності. </br>

У 1688 році, коли у ході Славної революції було скинуто Якова II, який прагнув встановити абсолютну католицьку монархію, та обрано новим правителем протестанта Вільгельма III Оранського, фактично підтвердилась домінація парламентської влади над монархом. На тлі цих подій у Британії розквітли торгівля та підприємництво: держава відправляла зернові до Європи, а розвинена система водних шляхів сприяла інтенсивному внутрішньому обміну товарами. Ці зміни спричинили появу нового заможного прошарку – підприємницької «аристократії», яка часто не мала справді аристократичного коріння. Саме в цей період сформувалася думка про те, що соціальний статус може ґрунтуватися не на основі знатного походження, а на основі власних досягнень. У поемі «Нове відкриття старого ворога» (1692 р.), яку Дефо вважав своїм дебютом у поезії, він відстоював ідею, що шляхетність – це не спадковий привілей, а наслідок моральної цілісності та доброчесності. </br>

З останнього десятиліття XVII століття Д. Дефо активно друкується у якості сатиричного поета та публіциста, виступаючи на боці прогресивної суспільної думки і проти застарілого феодального устрою. Як прихильник конституційної монархії, письменник своїми творами рішуче засуджує наявну соціальну нерівність, зокрема у памфлеті «Клопотання бідняка» (1698 р.) він розкриває несправедливий розподіл багатств і свавілля правлячої верхівки. Значну популярність здобула його поема-сатира «Чистокровний англієць» (1701 р.), створена на тлі гострих політичних дискусій між партіями торі та вігів щодо легітимності правління Вільгельма III. У творі Дефо полемізує з ідеєю «чистої» англійської нації, яку пропагувала торійська партія, що була проти голландця на престолі. Даніель доводить хибність такого переконання, наголошуючи на багатонаціональному корінні англійського народу. Його поема висміює дворянську зарозумілість та не вперше проголошує перевагу особистих заслуг над родовим походженням. </br>

Варто зазначити, що бізнес Дефо мав вагомий вплив на відновлення та розширення економіки Лондона: після банкрутства у 1692 році, Даніель заснував фабрику, що займалася виготовленням цегли й черепиці. До того ж, він обіймав посади менеджера-піклувальника та бухгалтера урядового департаменту. Через це деякі дослідники припускають наближеність письменника до короля Вільгельма III і стверджують, що Дефо допомагав підготовлювати публічні виступи, складав промови та займався анонімною пропагандою на підтримку монархії. Незалежно від точності цих припущень, очевидно одне: характер його публіцистики чітко демонструє зв'язок із придворними колами вігів, закріплюючи за ним репутацію письменника, що працював у межах партійної риторики. </br>

Популярність творів Д. Дефо, у яких він писав на злободенні для простого народу теми і закликав до поліпшення умов найбільш незахищених шарів суспільства (бідняків, жінок та пацієнтів психіатричних закладів), а також співпраця з незалежними видавництвами, дозволили йому успішно заробляти і на памфлетах. Хоча читацька аудиторія автора зростала, та це не вберегло письменника від наслідків політичних змін 1702 року. </br>

Після смерті Вільгельма III та сходження на трон Анни Стюарт (дочки Якова II) відбулося посилення гоніння пуританський дисидентів. Оскільки у цей час правлячою партією в країні стали торі, які на противагу демократично-буржуазним вігам, у своїх переконаннях були доволі консервативними, і переслідували інтереси вищого духовенства та родової знаті. У відповідь на політичну ситуацію Д. Дефо публікує провокаційний памфлет «Найкоротший метод розправи з дисидентами» (1702 р.), який шокував обидві сторони. У творі, поет наслідує манеру радикального прихильника англіканської церкви і закликає до безжалісних репресій проти інакодумців. Надто реалістична подача автора призвела до того, що памфлет був сприйнятий як буквальний заклик до дії і його навіть схвалила церква. Та, зрештою, сатиричний тон тексту був викритий. Твір публічно спалили, а самого Даніеля засудили до штрафу, ув'язненння та принизливого покарання на ганебному стовпі (до якого його прив'язували тричі). </br>

У неволі Дефо пише саркастичний «Гімн ганебному стовпу» (1703 р.), у якому висміює владу за нехтування свободою переконань. Памфлет став символом спротиву та під час покарання публіка, замість зіпсованих продуктів, кидала авторові квіти і купувала примірники його поеми. </br>

Попри семирічну заборону, накладену вироком, Дефо не припинив писати памфлети у Ньюгейтській в'язниці. У своїх творах він наполегливо закликав до релігійної терпимості, підкреслюючи свій намір й надалі відстоювати власні погляди через пресу. Зокрема, у праці «Заклик до честі та справедливості» (1715р.) він писав, що вдячність та вірність є ключовими рисами чесної людини. </br>

Працюючи редактором письменник водночас виступав політичним агентом і аналітиком. Зокрема, він подорожував країною не тільки задля культурного розвитку або відпочинку, а й задля збирання інформації: які настрої були у людей, хто місцеві лідери думок, встановлював контакти з книготорговцями та купцями, яких можна було залучити до розповсюдження урядових памфлетів. Ця діяльність дала Дефо можливість глибше зрозуміти соціально-політичні процеси Британії того часу та систематизувати власні спостереження, набуті з ранніх подорожей у 1680- х роках. </br>

Разом з роботою над журналом «Огляд стану британської нації» (1704–1713 рр.) та політичною діяльністю, письменник створював численні памфлети, вірші та книги. Сатира "Jure Divino" (1706 р.) стала його найбільш ємною роботою – на її написання Дефо витратив аж п'ять років. У поемі автор викриває абсурдність ідеї божественного права монархів. </br>

Як журналіст Дефо займався і веденням періодичних видань. Завдяки широкому колу контактів з друкарями та видавцями він мав змогу постійно спілкуватися з читацькою аудиторією, поширюючи свої ідеї та коментарі щодо ключових подій того часу. Загалом, цей період життя поета-дисидента відзначається надзвичайною активністю у суспільному, політичному та літературному житті. Його багатогранна діяльність не лише заклала основи нової журналістики, але й сформувала важливі риси просвітницького реалізму, серед яких знаходимо соціальну аналітичність, громадянську позицію та прагнення до широкого впливу на читацьку думку. </br>

Після смерті Анни та вступу на престол Георга I, Дефо закликав до злагоди й примирення у суспільстві, але водночас зіткнувся з новими звинуваченнями та втратою підтримки. Щоб вижити, він почав працювати під прикриттям на пресу торі, редагуючи та цензуруючи матеріали, і за період його роботи тогочасна газета "Saturday Post" стала найпопулярнішою в Англії. Газета мала величезний наклад і значно впливала на формування громадської думки, оскільки саме періодика вважалася сучасниками найефективнішим медіа. </br>

У період послаблення державного патронажу Дефо змушений був покладатися на самостійний продаж власних творів. Так, «Робінзона Крузо» він продав лише за 10 фунтів, оскільки йому не вдалося знайти зацікавленого у романі редактора. Щоб заробити, у 1715 році письменник видав «Сімейного наставника» – посібник із виховання, що здобув популярність і витримав кілька перевидань. У творі вже були художні елементи, зокрема діалоги та розвинені персонажі, що наближувало його до форми роману. </br>

Перший роман Данієля Дефо «Робінзон Крузо» (1719р.) став підсумком його багаторічного досвіду, знань і публіцистичних навичок. Автор досяг неабиякого успіху: твір миттєво прославився і спричинив численні піратські перевидання. Того ж року вийшло продовження роману «Подальші пригоди Робінзона Крузо», а згодом — збірка есе «Серйозні роздуми» (про яку ми говорили вище), що підтвердила філософське підґрунтя образу Робінзона. Попри те, що художня проза ще не вважалася престижною, Дефо суттєво вплинув на її розвиток і на видавничу справу загалом. </br>

Письменник продовжував поєднувати журналістську роботу з літературною. У 1720-х роках він опублікував низку нових романів, серед яких: «Капітан Сінглтон», «Молл Флендерс», «Полковник Джек», «Роксана» та «Щоденник чумного року», часто спираючись на реальні факти та сюжети. Його твори поєднують викривальний характер оповіді із моралізаторським пафосом, оскільки Дефо прагнув впливати на читача, змінюючи суспільну мораль. </br>

Постійна участь Д. Дефо у політичному житті, захист конституційних свобод, прагнення до соціальної справедливості, сатиричні виступи проти застарілих феодальних порядків та публіцистика із закликами до толерантності – усе це демонструє глибоку залученість автора до проблем сучасності та визначає ідеологічне підґрунтя просвітницького реалізму. </br>

У своїх творах письменник втілював просвітницький образ «природної людини» – цілеспрямованої, морально стійкої, здатної до самовдосконалення особистості. Така людина несе на собі філософський потенціал епохи – вона самостійно опановує реальність, перетворює себе через досвід, терпіння, працю і розум. А з огляду на життєпис автора можна впевнено говорити про те, що Дефо і сам уособлював ідеали, які закладав у свої роботи і прагнув донести їх до суспільної свідомості, щоб змінити світ на краще. </br>

Дефо, як один із засновників реалістичного роману, зумів об'єднати захоплюючу сюжетну лінію з глибинним філософським підтекстом, що стало характерною рисою для просвітницького реалізму, а також, із виходом першої частини «Робінзон Крузо», оформило становлення нового романістського піджанру – робінзонади. У ньому, як правило, розглядається проблематика віддалення від світу, колонізації (власне у «Робінзоні» та робінзонадах XIX століття), співіснування людини з природним оточенням та як людина порається з ізоляцією із застосуванням сили свого розуму, і в результаті повертається у цивілізацію. Ці та інші специфічні аспекти (загалом, відповідно характерні для просвітницької епохи), підняті Даніелем Дефо у своєму головному творі зробили роман видатним зразком

для наслідування, який зберігся і досі. Згодом послідовники традиції письменника створювали безліч історій про пригоди та виживання в ізоляції своїх героїв, інколи значно перероблюючи першоджерельні ідеї, а інколи й перетворюючи культовий образ Робінзона на комічну фігуру. Таким чином, робінзонада охопила великий спектр літературних напрямів і навіть вийшла за рамки літературної творчості (як наприклад, у кіно). </br>

```
</div>
</main>
<script src="Jquery.js"></script>
<script src="script.js"></script>
</body>
```